

(foto Dragan Arrigler)

Kritično in ustvarjalno

Trdna idejnopolična enotnost, ki jo komunisti izražajo pri sprejemanju politike, bistveno razvodenjena tedaj, ko je treba ta stališča in naloge uresničiti v praksi. To ni ugotovitev črnogleda, to je del naše stvarnosti, to je opozorilo iz osnutka resolucije 12. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije.

Pred dobrimi štirimi leti je Josip Broz Tito, zavedajoč se, da je v vseh obdobjih naše revolucije zveza komunistov dosegala zgodovinsko pomembne rezultate predvsem zato, ker je njena politika izražala zgodovinske in vsakokratne interese delavskega razreda, narodov in narodnosti, posebej poudaril: Idejnopolična in akcijska enotnost zveze komunistov na temeljih demokratičnega centralizma bo, tako kot doslej, tudi v prihodnje poročila za naše uspehe in zmag.

Demokratični centralizem je temeljno načelo življenja, organizacije in delovanja zveze komunistov, je temelj za krepitev idejnopolične, akcijske in organizacijske enotnosti. Prav tako je osnova za demokratično pripravo, sprejetje in dosledno ustvarjalno uresničevanje stališč, politike in sklepov ZK in za preverjanje njihove vrednosti v praksi. Hkrati to načelo zavzema slehernega komunisto, da zavestno prevzema odgovornost za dosledno uresničevanje stališč, da organizirano in aktivno deluje v oblikovanju in uresničevanju ciljev in politike Zveze komunistov Jugoslavije. Demokratični centralizem tudi pomeni polno svobodo razprave v pripravi stališč, potem pa obveznost manjšine, da spoštuje sklep večine.

Zato je vse več tistih, tudi znanstvenikov, kot je pokazalo pravkar končano posvetovanje v Hercegovnem, ki menijo, da so demokratični centralizem in notranji odnosi v zvezi komunistov življenjsko vprašanje ne le za ZK, ampak tudi jugoslovanske družbe v celoti. Ne gre namreč samo za organizacijo in metodo dela v zvezi komunistov – od osnovne organizacije do zvezne ravni – ampak tudi za odnos komunisto do sočloveka, za odnos med delom (zvezo komunistov) in celoto (socialistično samoupravno skupnostjo), pa tudi, koliko načelo demokratičnega centralizma omogoča uresničevanje tako enotnosti v ZK kot samostojnosti, enakopravnosti in samoupravnosti republik in pokrajin v jugoslovanski skupnosti.

Zato sta se zlasti v zadnjem času, upoštevaje tako zaostrene gospodarske kot vsakršne razmere, pojavili nasprotujoči si težnji: prva govori o več demokratičnem, druga pa o več centralizmu v zvezi komunistov, obe ponujata isto – izhod iz

sedanjih težav. Pri tem vsaka od njiju zanemarljivo nevarnost, ki jo samodejno nosi s seboj; več samo demokratičnejši pomeni zmanjšanje učinkovitosti zveze komunistov, jo pelje v razvodenelost, kot opozarja kongresni dokument; večja centralizacija je temelj za krepitev partijskega monopola, birokratizacije v zvezi komunistov in tudi v družbi. Dilema: več demokratičnejši – manj centralizma in več centralizma – manj demokracije je umetna, nastane takrat, kadar zanemarimo dialektično kompozicijo demokracije in centralizma, njuno medsebojno pogojenost, da se med seboj bogatita in plemenitita. Predvsem pa se ta dilema tudi pojavlja, kadar je demokratični centralizem iztrgan iz celote odnosov, kadar je o njem govor samo kot o načelu, ne pa o sredstvu za večjo učinkovitost zveze komunistov v danih družbenih razmerah.

Zgodovinske izkušnje učijo, da je partija, ki ne zna potegniti nauka iz preteklih dogajanj, kaznovana tako, da mora preteklost spet oživiti. Na to se tudi sklicujejo zagovorniki obeh teženj – po več demokracije in po več centralizma – in navajajo izkušnje iz obdobja centralizma in obdobja demokracije v naši družbi. Pri tem pozabljajo, da pri nas ne gre za takšna zgodovinska obdobja, ampak za kontinuiteto revolucije, znotraj katere sta se občasno pojavljali ena ali druga težnja in si prizadevali, da bi postali prevladujoč odnos v družbi. Da ni nadvladala ne ena ne druga, gre pripisati sposobnosti revolucionarnega jedra vodstva ZK, na čelu s Titom in Edvardom Kardeljem, da je pravočasno zaznalo njune znake in da se jim je odločno in pravočasno uprlo. Zato v zgodovini Zveze komunistov Jugoslavije ni bilo niti klasičnih partijskih »udarov« niti surovih obračunov med garniturami, saj se je smisel zveze komunistov nepretrgano dokazoval z logiko socialističnega samoupravljanja.

Zveza komunistov pri tem nikoli ni preurejala odnosov zaradi komunistov ali organizacije same, ampak da bi se njeno članstvo kar najbolje organiziralo in usposobilo za svoje delovanje v množicah, da bi krepilo svoj vpliv na vsa gibanja v družbi, da bi bilo sposobno uresničevati vodilno idejnopolično vlogo ZK v delu, povsod, kjer se razpravlja in odloča o družbenih vprašanjih. Te spremembe so bile zmeraj zgodovinsko pogojene z družbenimi razmerami in jim prilagojene.

Če je bil na petem kongresu KPJ v statutu favoriziran centralizem (leto 1948), se je na

šestem kongresu KPJ-ZKJ odlepila od oblasti v imenu delavskega razreda in začela delovati s pozicij idejnega in političnega usmerjanja družbe, s čimer je opustila metode poveljevanja in administriranja v svojem delu, kar je bila odločitev, ki nima primerjave v zgodovini komunističnih partij; to je dograjevalo na 7. kongresu (1958) z določilom, ki nalaga članom ZK kot osnovno metodo dela prepričevanje z argumenti; osmi kongres (1964) je šel še korak naprej, še bolj poudarjal vsestransko izmenjavo in boj mnenj, kritiko in samokritiko in zahteval najširšo udeležbo članstva; deveti kongres je poudaril odločenost zveze komunistov, da vztraja v boju z birokratskimi silami, da bi dosegla nov prodor v samoupravnih socialističnih odnosih; deseti kongres (1974) je še bolj precizno opredelil enotnost vse zveze komunistov in načela demokratičnega centralizma, ki zagotavljajo, da se nadaljuje proces demokratizacije v ZK v fazi demokratizacije celovitih družbenih odnosov; in zadnji, 11. kongres, tudi zadnji s Titom in Edvardom Kardeljem, je na temelju Kardeljeve študije Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja znova potrdil, da je ZK kot idejnopolična, gibalna in ustvarjalna sila neodvisna revolucionarna, idejna in politična organizacija, da mora delovati kot gibalna sila družbe kot celote; hkrati je utrdil tudi mesto in vlogo ZK v sistemu.

Staro je najlaže ohranjati, novo se najteže prebija. Ta prastara resnica velja tudi za zvezo komunistov, saj so tudi v njej samo ljudje, z vsemi človeškimi vrtilinami in slabostmi. In zmeraj je treba tudi upoštevati, da se miselnosti ne da čez noč obrniti na glavo. Zato se tudi dogaja, da del članov, organizacij in organov zveze komunistov – tudi del komunistov na vodilnih mestih v organizacijah združenega dela ali družbenopolitičnih skupnostih – še velikokrat deluje po starem, saj je, čeravno ni revolucionarno in avantgardno, veliko lažje in manj naporno. To pomeni, da iz stališč in opredelitev ZK sprejemajo in izvajajo samo tisto, kar ustreza delnim in trenutnim interesom okolja, v katerem so, ali celo le toliko, da zadovolje lastne, zasebne interese.

Zveza komunistov je sicer med tistimi političnimi partijami delavskega razreda, ki so imele dovolj moči, da so kritične zlasti do sebe, do svojih slabosti; je ena tistih, ki so se vzporedno z revolucionarnimi spremembami v družbi, ki so jih spodbujale, tudi same menjale, se razvijale, kot je zahteval čas, se demokratizirale. Ni pa se tudi zveza komunistov mogla izogniti vsem negativnim težnjam,

ki stojijo tudi na takšni zgodovinski poti. Nekaterim deformacijam se je, na primer, dokaj učinkovito uprlo: tako pritisku birokratskih sil in njihovi težnji, da bi ves naš revolucionarni tok podredili kontroli iz odtujenega zveznega centra, diktatu iz centra politične moči; precej energije je pobral obračun z unitarizmom, ki bi pomenil ekonomsko, politično in kulturno nadvlado enega naroda v večnacionalni skupnosti; boriti se je morala proti vdoru federalizma v partiji, ki bi pomenil, da bi imel zvezni center le nekakšno koordinacijsko vlogo brez pravice usmerjanja osamosvojenih partijskih organizacij federalnih enot, kar bi onemogočilo akcijsko in idejno enotnost, torej enotnost Zveze komunistov Jugoslavije oziroma bi peljalo v njeno dezintegracijo.

Očitno pa se ZKJ še zmeraj ni dovolj odločno borila proti nedoslednosti, neodgovornosti in nespoštovanju dogovorjenega ne le znotraj sebe, ampak tudi v družbi. Prav v tem boju so načela demokratičnega centralizma – brez umetnih dilem, brez ponovnega teoretičnega odpiranja idejnih problemov, ki so že razčiščeni, brez samozadostnih izletov v zgodovino komunističnih partij – tista, ki edino lahko zagotovijo najširšo demokracijo pri oblikovanju politike in sprejemanju odločitev; in tudi največjo enotnost pri njihovem uresničevanju. To omogoča uveljavljanje najširše pobude in ustvarjalnosti slehernega komunisto, vsake osnovne organizacije in slehernega vodstva ZKJ. Hkrati le to zagotavlja še večjo sposobnost komunistov, da skupaj z drugimi socialističnimi silami nenehno spodbujajo in organizirajo ustvarjalne moči množic. To pa več kot dvemilijonski organizaciji ne dovoljuje – upoštevaje vso raznolikost članstva, njegovo idejnopolično raven in tudi zgodovinske izkušnje, ki pravijo, da so bile celo v partijah političnih profesionalcev velike razlike o bistvenih vprašanjih – da se del komunistov še zmeraj obnaša, kot da zanje določila demokratičnega centralizma ne veljajo. Tudi temeljno določilo ne, da je dolžnost vsakega člana, da oblikuje in uresničuje politiko Zveze komunistov Jugoslavije. Ne gre namreč za politiko kot tako, ampak za zgodovinsko odgovornost avantgarde pred lastnim delavskim razredom, gre za ustvarjalnost vsakega člana, da skupaj z drugimi ljudmi razvija temeljno pridobitev naše revolucije – demokratične socialistične samoupravne odnose – ki ima za končni cilj nove razsežnosti človekove svobode.

Vlado Štamberger

Ne potrebujemo samo gospodarske ukrepe, temveč korenito družbeno reformo
Tema tedna: Pot do stabilizacije

Poštni predal 29 16

Matija Dermastia
Adolf Arrigler-Bodin
Portret tedna 17

Vilko Novak
Prva svečka na elizejski grenko-sladki torti
Po prvem letu Mitterrandovega mandata

Marko Vrhunec
Mednarodno sodelovanje je več od boja za devize
Aktualen pogovor 18

Bojan Grobovšek
Od evroprocentizma k pragmatičnemu tiermondizmu
Socialistična internacionala

Moma Pudar
Ali bog tudi v Španiji umira?
Križa katoliške cerkve 19

Kar resolucija spodbuja, predpisi preprečujejo
Okrogla miza

Anton Bebler
Velika poražena revolucija
Španska državljanska vojna 20

Anka Štrukelj
Popravljene napake in zamrznjene pravice
Novi pokojninski zakon 21

Nevenka Gajšek
Težavno pomlajevanje grajskega starca
O obnavljanju Ljubljanskega gradu

Bogdan Pogačnik
S spolnimi hormoni zoper raka v grlu
70 let slovenske otorinolaringologije 22

Brina Švigelj-Merat
Brookov spopad s postano vođe stare opere
Nova Carmen

Jožo Puljčević
Za Pogoreličevo metlo je prišla še Klepačeva
Zagrebske disharmonije 23

Franjo Fijavž
V znamenju velikega pričakovanja in upanja
V ogledalu časa

Anton Dermot
Opera v plamenih
Odlomek iz spominov 24

Osvobodilni boj je prerasel v vseljudo vstajo
Pomlad 1942 25

Novih enot ne uveljavlja le zakon, o njih odloča tudi praksa
Anketa o novem sistemu in zakonu o merskih enotah

poštni predal 29

Delo, 3. in 24. aprila

Tivoli večeraj, Tivoli danes... in nikdar več?

Zamisel o ustanovitvi Mednarodnega grafičnega likovnega centra v Tivoljskem gradu je od starosti gotovo že dobila brado. Vsaj osem let nazaj segajo razmišljanja, kako naprej razvijati vse tisto, kar prinaša svetovno uveljavljeni grafični bienale. Ali stopicati na mestu ali pa izkoristiti možnosti, ki jih ponuja to najširše odprto okno kulturne Ljubljane v svet. Kulturna politika Ljubljane se je odločila: prednosti, ki jih imamo na področju grafičnega ustvarjanja in organiziranja, so tako pomembne, da je treba gledati naprej. Imamo vse pogoje, da se še naprej uspešno uveljavljamo in potrjujemo kot pomembno svetovno grafično središče. Prvi nesporazum je prav na tej točki. Odločitev kulturne politike mesta, da ustanovimo Mednarodni grafični likovni center, ni bila sprejeta v nekakšnih odtujenih centrih politične moči. To odločitev so pred več kot štirimi leti sprejeli delegati vseh petih občinskih kulturnih skupnosti in nato še delegati ljubljanske kulturne skupnosti. Gradivo z zamisljivo o ustanovitvi tega centra v Tivoljskem gradu je bilo, v skladu z delegatsko prakso v kulturnih skupnostih, poslano v nekaj tisoč temeljnih delegacij v krajevnih skupnostih in delovnih organizacijah. Ko so skupščine kulturnih skupnosti dale zeleno luč, je takratni IO LKS oblikoval akcijski odbor za ustanovitev MGLC. Očitka, da se je delalo za zaprtimi vrati in da je »simbolično to, da so ljubljanci in Slovenci o tem izvedeli zadnji«, preprosto ni mogoče sprejeti, ker je brez utemeljitve. Koliko so o tej zamisli že poročala samo sredstva obveščanja, med njimi zlasti televizija, pa se v vseh letih ni oglašil nihče, ki bi vsaj zahteval dodatna pojasnila.

Drugi nesporazum izhaja iz prepričanja, da bo nova kulturna ustanova uničila Tivoli, njegovo urbano kulturo, Tivoli kot umetniško kreacijo. Prav zato, ker se akcijski odbor za ustanovitev MGLC globoko zaveda dejstva, da je tudi Tivoli umetnina, se je – za naložbe v kulturi v skrajno neugodnih časih – lotil na trenutke močno utopične naloge. Sredi tega čudovitega parka že desetletja propada njegova najlepša zgradba, ki je med drugim vse bolj neprimerna tudi za prebivanje petnajstih družin. Ali ni reševanje tega gradu pred dokončnim propadom tudi reševanje kulturne podobe Tivolija. Ljudje, ki smo bili delegirani v akcijski odbor, kot tudi delegati kulturnih skupnosti, ki smo glasovali za, smo trdno prepričani, da z obnovo in novo namembnostjo Tivoljskega gradu vračamo Tivoliju njegovo prvotno podobo in jo obenem kulturno plemenitimo. Prve raziskave objekta namreč govore o hudi stopnji ogroženosti zgradbe.

Iz drugega vira se tretji nesporazum. Preureditev notranjosti zgradbe za potrebe galerijske ustanove naj bi pohabljala Tivoli. Z ustanovitvijo MGLC naj bi bil »Tivoli do končno žrtvovan«! MGLC vendarle ne bo brezskrbni tehnokratski monstrum, temveč resna kulturna ustanova, katere program je lepo opisal novinar Marijan Zlobec v sobotni prilogi 17. aprila 1982. Nekaj sveta sem že videl. V zvezi s predmetom obravnave je moje izkustvo samo eno – če kdo gostuje v najlepših velikih in malih parkih svetovnih prestolnic in tisočih mest in mestec, potem so to predvsem galerije. Svetovna urbanistična znanost je že zdavnaj dognala, da so v parkih galerije naravnost dobrodošle. To so tihe ustanove, ki imajo malo zaposlenih in ki ne onesnažujejo okolja. Sprehajalci v parkih vaje izredno radi zahajajo, saj omogočajo strnitev človekovega duhovnega podoživljanja narave in umetnosti.

MGLC ne bo potreboval nikakršnega težkega tovornega prometa, ki bo odvažal in dovažal težke eksponate, kot skušajo prikazati. Sedanja cesta do gradu bo povsem zadostala za tistih pet kombijev na mesec, ki bodo pripeljali ali odpeljali kakšno grafiko. Glavna reka obiskovalcev pa se bo pač morala iz mesta do gradu napotiti po Jakopičevem sprehajališču, in upajmo, da bodo kmalu lahko uživali tudi ob večjem številu skulptur v parku.

Res ni pametno, da sta sredi Tivolija obe čudoviti, spomeniško zaščiteni zgradbi, spremenjeni v stanovanjska objekta. Kaj takega bi po parkih prestolnic sveta verjetno zaman iskali. Tudi na tem spoznanju in seveda na primernosti prostorov v gradu, ki so zelo visoki, je vzniknila zamisel, da v njem ustanovimo MGLC. Kulturno ustanovo torej, ki se bo čimbolj dopolnjevala s humano vizijo parka in ne bo z njim v ničemer v nasprotju.

Na neki način razumem bojazn tovarišice Marije Bizjak, ki je odprla vsa ta vprašanja. O Tivoliju, zlasti o njegovem razvoju si v Ljubljani nikoli nismo bili edini. Tudi sam spadam med tiste, ki niso ploskali rešitvam, ki so pedenja za pednjo zmanjševale površino Tivolija in ga kovalje v betonski obroč. Strinjam se z njo, da je javnosti treba čimprej predstaviti predloge za oživitve Tivolija. Odbor za revitalizacijo Tivolija pri skupščini mesta Ljubljane, ki ga vodi tovarš Leopold Kresc, je že strnil vse zamisli in pobude v zaokroženo podobo. Prav gotovo jo bo kmalu razgrnil pred javnostjo. Akcijski odbor za ustanovitev MGLC pa bo v tem okviru storil vse, da bo razpršil morebitne neutemeljene črne slutnje. Če kaj, je tudi v zvezi s Tivolijem potrebna najprej popolna obveščena zainteresiranih občanov.

Mitja Rotovnik, Ljubljana

Soglašam s tistimi, ki žele in zahtevajo novo pretresanje načrta, ki postavlja Mednarodni grafični likovni center v Tivoljski grad. Utemeljeno in s poštenim namenom sta že Damjan Ovsic in Marija Bizjak razložila, s čim bi nikakor ne smeli več degradirati in uničevati vrednot tivolskega parka.

Marija Bizjak jasno opozarja, da bo center zrasel v škodo tivolskega parka in da se nove odločitve ne ozirajo ne na park, kakršen je, in ne na mnene javnosti. Čitiram njene besede, da pa tisti, ki so za temi odločitvami, »ustvarjajo videz demokratičnega obveščanja z delnimi informacijami, formalnimi in post festum... Kaj je to Park skulptur, kje bo, kako velik bo? Kdo je to, odbor za revitalizacijo Tivolija in zakaj se že ne oglašijo in pove, kaj načrtuje, preden bo prepozno?... Pisanje je preracunano nejasno... Komplex sprememb, ki jih ustanovitev centra potegne za seboj, je namreč bistveno važen.«

Naj posebej pripomnim še glede Parka skulptur. Seveda lahko le slutimo, kakšna razstava skulptur bi se vrnila v zdaj zeleni tivolski park. Nemara takšne skulpture, kot so jih že nekaj postavili npr. v študentskem naselju? Beton in nerazumljive figure? Pred leti so nekateri poskušali navdušiti ljubljance za zidavo nekakšnega skansena na Rožniku. Zdjaj pa beton in nov promet še v spodnji Tivoli, ki so ga že tako okrnili in popačili betonarji športnih investitorjev. Prosim, nehajte! Za oživiljanje in humanizacijo Tivolija ne potrebujemo modernistične eksaltiranosti, potrebujemo zdravo in skrbno vzdrževano zeleni- živega rastlinja, drevoja, cvetja in lepih trat. Vsaj v parku hočemo biti ljudje s koreninami v naravi. To je naša bistvena biološka potreba. Zato opozarjam in prosim: tisti, ki imate odločilno besedo, upoštevajte, da smo mnogi mnogi ljubljanci enakega mnenja in enako ogorčeni, kot sta to povedala Damjan Ovsic in Marija Bizjak.

Ciril Jeglič, Ljubljana

Delo 27. marca

Naša šola vzgaja premalo aktivnega človeka

Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja v usmerjenem izobraževanju je v uporabi od 1. septembra 1981 in že lahko opazimo določene reakcije predvsem pri uporabnikih – učencih. Opozorila bi na nekatere posebnosti tega pravilnika ter na pojasnila Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo z dne 18. 11. 1981. »Število predmetov, iz katerih se lahko opravja popravne in naknadne izpite, ni omejeno« in dalje »po 31. členu navedenega pravilnika se popravne izpite lahko opravijo do konca šolskega leta, to je do 31. avgusta, dvakrat«.

Za učence je to velika sprememba, saj so po prej veljavnem pravilniku lahko opravljali le enkrat popravne izpite in tudi število je bilo omejeno – največ tri. Naj navedem primer iz prakse, kako reagirajo učenci na to določilo pravilnika. Obstaja tretji razred strokovne šole, kjer je imelo v polletju tekočega šolskega leta pri strokovnem predmetu 46 % učencev negativno oceno. Učenci so priznali, da premalo študirajo, da pa imajo še dovolj časa za učenje, saj ni več omejitev, da ne bi mogli »razreda izdelati«. Učitelj je skušal učence motivirati za sprotno delo, zainteresirati za stroko, saj končno bodo učenci čez leto dni opravljali zaključni izpit in bodo morali ta znanja obvladati. Zato je učitelj organiziral individualni pouk za te učence. Prisostvovalo je 8 učencev od 11 negativno ocenjenih. Vsi so dobili nalogo, da bi jo skupno reševali. Trije učenci so se naloge lotili takoj in s pomočjo učitelja so jo tudi rešili. Trije so se izgovarjali, češ da nimajo zvezka, niti računalnika in da bodo nalogo prepisali in kasneje preštudirali. Dva učenca pa sta nemoteno reševala križanko in trdila, da se bosta potrebno že naučila drugič. Mogoče bi moral biti učitelj bolj psiholog kot strokovnjak? Vsekakor se je učitelj počutil kot poraženec, saj ni našel med učenci, ki jim je skušal pomagati, nikakršne opore. Odklonili so njegovo pomoč. Ali naj učitelj stori enako?

»V srednjih šolah se vedenja učencev ne ocenjuje«. Iz tega sledi, da imajo vzgojni ukrepi le še administrativni značaj, ne pa vzgojnega. Neopravičeno izostajanje od pouka je osnova za izrekanje vzgojnih ukrepov, a ti ne pomenijo za učenca nikakršnega strahu.

Posledica tega je neopravičeno »strateško« manjkanje pri pouku. »Strateško« pravim zato, ker učenec manjka pri pouku ob dnevnih napovedanega pisnega preverjanja znanja.

Določilo navedenega pravilnika omejuje tedensko število pisnega preverjanja znanja zato, da bi ne bilo kampanjskega učnja ob koncu ocenjevalnega obdobja (9. člen). Iz tega določila sledi, da učitelji razporejamo pisne naloge enakomerno po ocenjevalnem obdobju ter da datum določimo skupaj z učenci. Torej si učenec lahko ustrezno oblikuje »strateško« izostajanje in se pojavi v šoli le tedaj, ko ni nevarnosti, da bo vprašan. Žal ugotovljamo, da pri tem podvigu otrokom pomagajo tudi starši, ki podpisujejo opravičila za odsotnosti od pouka do treh dni.

Ob vsem tem se nehotе sprašujemo, kakšne možnosti še ima učitelj kot vzgojitelj? Uspeh njegovega dela je povsem odvisen od dobre volje učencev, ali hočejo obiskovati pouk in se učiti! Mogoče bi bilo prav, če bi bilo obiskovanje srednje šole obvezno.

Milena Janežič, Ljubljana

Nadaljevanje na 26. strani

Tema tedna: pot do stabilizacije

Ne potrebujemo samo gospodarske ukrepe, temveč korenito družbeno reformo

Merila po svetu veljavne poslovne sposobnosti morajo obveljati za vse, tudi za privilegirance, ki so bili vajeni mirnega življenja v domačem zakotju

Z drugimi besedami povedano, ne gre za nikakršnečasne ukrepe, temveč za temeljni poseg gospodarske in družbene reforme. To hkrati pojasnjuje, zakaj je komisija po nekaj mesecih dela šele pri splošnih načelih in opredelitvah prihodnjega stabilizacijskega programa. Ko poudarjamo to ugotovitev, niti najmanj ne zmanjšujemo vrednosti omenjenih izhodišč, kajti sedanjí trenutek postavlja pred nas še neko resnico, namreč, da bomo dosegli gospodarsko stabilnost le, če bomo hkrati rešili tudi nekatere velike ideološke dileme. Ti idejni problemi na področju samoupravljanja izhajajo v bistvu iz različnih obravnava-nja vloge in pomena nekaterih temeljnih določil in institutov sistema socialističnega samoupravljanja, začeni pri tem, kdo je temeljni subjekt v našem sistemu, kakšen je njegov položaj in odnos do ekonomskih zakonitosti, do trga in načrtovanja, samopravnega sporazumevanja in dogovarjanja, do odgovornosti republik in pokrajin do lastnega razvoja in razvoja še države. Prav to je značilno za zadnji dve leti: obenem povzročila različna ravnanja v praksi, kar ima seveda hude posledice za družbeni in materialni razvoj.

Čarobne formule ni

Da takšni idejni problemi so, pričajo odkloni od dohodkovnega načela in nasilno odločanje o dohodku, od razpolaganja s presežkom dela, prek deformacij pri ustvarjanju in uporabi akumulacije, neupoštevania gospodarskih zakonitosti, samovoljnega določanja razvojnih ciljev in nerealnih, megalomanskih načrtov, nesprejemljivega pojmovanja solidarnosti brez gospodarskih meja, do popolnega zapostavljanja gospodarske odgovornosti subjektov. Vse to so izjemno plodna tla za porajanje idejnih razlik, s katerimi je pač treba računati vselej, ko prihaja do hudih motenj v gospodarstvu (s kakršnimi imamo pravkar opraviti), in ko je treba nujno začeti družbeno preobrazbo razrednega značaja. Slabo pa bi bilo, ko bi se te razlike tako povečale, da bi otežkočale, če že ne

Očitno so minili časi – o tem priča tudi sedanji zapleteni položaj – ko smo bili prepričani, da bo moč stabilizirati gospodarski razvoj naše države z enostranskimi ukrepi – z omejevanjem porabe, tako da bomo zagotovili nekaj več reda in realnosti pri naložbah, pospešili dogovarjanje o reševanju posameznih vprašanj gospodarske in razvojne politike in podobno, z eno besedo, da bomo preprečili nadaljnje motnje ali vsajčasno izboljšali položaj. Izhodišča, na katerih temelji dolgoročni program gospodarske stabilizacije, ki ga je izdelala komisija zveznih družbenih svetov za probleme gospodarske stabilizacije, so »obračunalna« s takšnimi mnenji in jasno opozorila, da so vzroki za nestabilnost jugoslovan-skega gospodarstva veliko globlji in da je zatorej treba pripraviti takšen program, ki bo upošteval vsa področja našega gospodar-skega in družbenega življenja.

celo onemogočale sprejem dolgoročnega stabilizacijskega programa. Zato se je komisija odločila, da bo, še preden bo predlagala konkretni program gospodarske stabilizacije, pobliže osvetlila nekaj ključnih značilnosti našega sistema; seveda ne zato, da bi preprosto ponavljala ustavne opredelitve, temveč da bi se lotili izdelave stabilizacijskega programa s stališča, ki bo idejno združilo vse sodelujoče pri dodelavi različnih vidikov sistema ter gospodarske in razvojne politike.

Vsi, ki so pričakovali čarobno formulo – ta naj bi ponudila nekaj rešilnih novosti in izhod iz sedanjih težav – utegnejo biti razočarani. Nekateri iz dvomijo, ali je resnično treba vedno znova dokazovati in pojasnjevati naše že zdavnaj sprejete opredelitve, ki jih pravzaprav nič ne ogroža. Lahko bi rekli nič drugega razen prakse, ki dokazuje, da jih sploh ne uresničujemo ali pa vendarle uresničujemo, toda tako, da s tem pravzaprav potrjujemo, da jih nismo dodelali in izvajali kot terjajo čas in novi problemi. V ponujenih izhodiščih res ni nikakršnih novih bistvenih opredelitev, ki jih ne vsebujejo že program ZKJ, ustava SFRJ, zakon o združenem delu ter resolu-

ciji z dveh zadnjih partijskih kongresov. Z njimi so odpravili tudi nekatere poglavitne dileme v zvezi z upoštevanjem objektivnih ekonomskih zakonitosti, povezovanjem organizacij združenega dela in združevanjem dela in sredstev, s pravicami in obveznostmi republik in pokrajin ter vlogo narodnih gospodarstev. Tako so v bistvu potrdili, da izhoda iz sedanjih težav in zaostrenih priložnosti v družbenogospodarskem razvoju ni moč iskati mimo sistema, temveč nasprotno, prav v njegovem čimbolj doslednem uresničevanju v praksi (to pa ne dovoljuje togosti, temveč terja ustrezno delovalno in izboljšanje sistem-skih rešitev).

Nestabilnost se povečuje

Kako nujen je prav tak program, pričajo tudi naslednje številke, ki so prepričljiv dokaz o tem, da je nestabilnost v zadnjih nekaj letih vedno večja. Leta 1979 se je inflacija zvišala (merjeno s cenami na drobno) za 21 odstotkov v primerjavi z letom poprej, 1980 za 30, lani pa za 46 odstotkov. Od 1977 do 1981 se je primar-

na emisija povečala za več kot štirikrat – z 39 na 190 milijard dinarjev, zadolženost v tujini pa z 8,4 milijarde leta 1977 na kar 18,4 milijarde dolarjev lani. Kratkoročne zadolžitve so se prav tako povečale za štirikrat – konec minulega leta so znašale skupaj 2,3 milijarde. Od leta 1971 je rast izvoza blaga vztrajno manjša od rasti družbenega proizvoda. Medtem ko je družbeni proizvod rasel povprečno za 5,1 odstotek na leto, pa se je izvoz blaga večal le za 4,1 odstotek – od tega na konvertibilni trg za 2,1, na klirinški pa kar za 7,7 odstotkov. V tem obdobju je denimo leta 1979 znašal delež naložb v družbenem proizvodu kar 44 odstotkov. Kot rezultat vsega tega je dinar nenehno izgubljal vrednost v primerjavi z dolarjem – od 1977 do danes kar za 60 odstotkov.

Likvidnost s tujino je eden najpomembnejših problemov, s katerimi se ukvarjamo vsak dan. Prvi veliki zalogaj tako lahko mislimo najetih posojil bi morali pogoltniti (oziroma odplačati) v prvem polletju tega leta, pa še v razmerah, v katerih se v mučnem boju za izvoz kaže, koliko časa smo že zgubili in kako smo lahko dovolili, da je domače gospodarstvo izpadlo iz mednarodne tekme, oziroma v razmerah, ko so ugodne možnosti in celo sama proizvodnja močno omejene. Kot kaže, v prihodnje ne bo nič boljše. Nekaterim je ta zalogaj zastal globoko v grlu; plačevanje računov, ki se je pravzaprav šele začelo, pa bi radi preložili ali vsaj razporedili na druge.

Vse to so negativne posledice slabega in neenakomernega razvoja, ki je povzročil tudi nizko stabilnost gospodarstva, njegovo nizko akumulativnost, čezmerno zadolženost in močno omejeno sposobnost izvažati, še zlasti na konvertibilni trg, ter visoko inflacijo – ta je že v tisti fazi, ko neposredno omejuje rast in razvoj, povzroča izgube, povzročata motnje in pretrese na trgu, poraja administrativno urejanje gospodarskih in tržnih tokov ter zaostrene probleme nezaposlenosti. Spričo takšnih posledic pa je povsem na dlani, da tega klobčiča ne bomo razvozlati s ponovnimi delitvami, in da nas vsako prelaganje vedno več stane. Sicer pa o tem zgovorno

(foto Svetozar Busić)

priča tudi sedanja nemoč povečati izvoz s politično akcijo, obdržati cene v dogovorjenih okvirih (tudi z grožnjami o kazenskih pregonih), omliliti pomanjkanja z boni ali utrditi gospodarstvo z nenehnim ustanavljanjem novih stabov z najrazličnejšimi nameni. Zato mora vsak dolgoročni stabilizacijski program ponuditi takšne konkretne rešitve, s katerimi bomo lahko zbrali to hipoteko, ter odpravili gospodarstvo.

Ugotovljeni vzroki

Odločna akcija, ki naj spremeni takšen položaj, se mora logično začeti z ugotavljanjem vzrokov zanj.

Vsak družbeni sistem mora temeljiti analizo stanja in morebitnih sprememb predvsem na oceni gospodarskega in družbenega položaja svojega osnovnega subjekta. V našem sistemu sta to delavec v združenem delu, z neodtujljivimi pravicami, ki jih ima po ustavi, in temeljna organizacija združenega dela. Izhajajoč iz tega se v ponujenih izhodiščih kot rdeča nit vleče ugotovitev, da je eden glavnih razlogov za gospodarsko nestabilnost in vse njene izrazne pojave prav to, da niti z ustavnimi spremembami nismo zagotovili takšnega položaja delavcev v tozdih, ki bi izražal njihov samoupravni položaj in naš temeljni produkcijski odnos ter hkrati omogočal prek njihovih dohodkovnih vezi in odnosov opredeliti resnične interese ter sprejeti ekonomsko politiko. Le tako se je lahko zgodilo, da sta politika gospodarskega in socialnega razvoja na vseh ravneh ter skupna razvojna politika spodbujali materialno rast gospodarstva in razvoj družbenih dejavnosti nad realnimi možnostmi ter tako vgradili v naše gospodarsko življenje inflacijo povpraševanja, ki smo jo spodbujali skozi vrzel zadolževanja v tujini.

Odtujenost delavcev od ustvarjanja in razpolaganja z dohodkom, administrativno urejanje gospodarskih odnosov in potiskanje gospodarskih zakonitosti je naravalo avtarktični razvoj in vedno bolj nepredušno zapiranje gospodarstva ne le proti svetu, temveč tudi v ozke domače regionalne okvire. S tem je bila potreba po povezavi in združevanju vedno manjša, postopoma je slabila tudi vloga enotnega jugoslovanskega trga. Tako je zavladala neustrezna gospodarska struktura, ki že dolgo dodatno spodbuja inflacijo; prav zaradi nje je naloga nadoknaditi petnajstletno zmanjševanje našega deleža v svetovnem izvozu resnično težavna.

Čeprav je jasno, da sta bila zadnja dva srednjeročna načrta nerealno velik zalogaj ter dokaj enostransko usmerjena, zaradi česar bi bilo treba že ob začetku marsikaj spremeniti tudi v sedanjem petletnem načrtu, se spet srečujemo s stariimi dilemami. Povedano z drugimi besedami: medtem ko po eni strani podarjamo izrazito izvozno usmeritev, pa po drugi želimo največ razpoložljivih sredstev vložiti predvsem v domače naložbe, zlasti tiste, ki imajo po našem mnenju prednost. Nič ne more znanikati, da je na področju energetike, surovin in pridobivanja hrane res veliko razmerij, ki jim moramo posvečati veliko pozornosti in si jih prizadevati čimprej odpraviti. Toda to nikakor ne pomeni, da lahko zanemarimo nujno potrebo izdelati koncept napadalnega gospodarstva, sposobnega ustvarjati dinarski in devizni dohodek. Spremembe srednjeročnih načrtov bodo prvi izpit za opredelitev, temelječe na teh izhodiščih, ki bo pokazal, koliko se bodo lahko tozdi povezovali in tudi v razvoju sledili svojim dohodkovnim interesom.

Posledice državne »zaščite«

Pa se vrnimo k ugotovitvam iz idejnih temeljev stabilizacijskega programa; te namreč opozarjajo, da je bilo vse to mogoče, ker so se tozdi privadili takšnim razmeram, v katerih so lahko živeli in se razvijali kot ekstenzivni proizvajalci z vedno skromnejšimi zahtevami po kakovostnem gospodarstvu in vse manjšo odgovornostjo za lastno delo in poslovanje (to smo polagoma razporedili na celotno družbo). Nasprotno, delovni kolektivi so bili lahko prepričani, da bomo posledice njihovega slabega gospodarstva podružili, pa naj si gre za izgube ali dohodek, ki ga s številnimi instrumenti večkrat delijo mimo njih. To ni nič čudnega, ko pa je državna logika v precejšnji meri nadomestila samoupravnost, in ko se gospodarska politika poslužuje zlasti ukrepov, s katerimi se obrača predvsem k družbenopolitičnim skupnostim in ne k osnovnim subjektom – tozdom in njihovi gospodarski motiviranosti. Tako je prišlo do številnih sedanjih šibkosti, kar zadeva učinkovitost gospodarskega sistema, nestabilnost gospodarskih gibanj in kakovost družbenih odnosov, prav zato, ker našemu osnovnemu subjektu nismo zagotovili takšnih razmer za gospodarjenje, v katerih bi gospodarska prisila odločilno vplivala na njegovo ravnanje in obnašanje. Ker pa takšne prisile ni bilo, se je vsilila država s svojo »zaščito«, ukrepi družbenopolitičnih skupnosti pa so pogosto spodbujali gospodarske subjekte k ekstenzivnemu in neracionalnemu gospodarjenju, namesto da bi bilo ravno nasprotno.

In tako smo se danes znašli v paradoksnem položaju, ko poteka napol javen dialog o tem, kateri etatizem je nevarnejši – tisti, ki prihaja z zvezne ravni, ali oni republiški, namesto da bi reševali zaostrene gospodarske težave in izhajali iz analize resničnih razmer v samoupravljanju in njegovih poglavitnih ciljev.

Kaj je stabilizacija?

Izhajajoč iz takih ugotovitev naj bi bili idejni temelji za izoblikovanje dolgoročnega stabilizacijskega programa, bistvo vseh sprememb, ki bi jih prinesel ta program, tako materialnih kot tudi družbenih, v tem, da se morajo usmerjati prav k temu, da delavec, posameznik in združen, zavzame tisto mesto v družbi, ki mu po ustavi pripada, da zares odloča o možnostih in

rezultatih dela, o vsem dohodku in odnosih v reprodukciji in družbi. S tem pa postaja jasno, da ne gre za spremembe, ki naj bi skaljene tokove gospodarstva povrnile v nekakšno prejšnje »trdnos« stanje, ki naj bi popravile napake in spet vzpostavile prejšnje odnose v družbeni reprodukciji, pri razporejanju gospodarske in družbene moči ali nekdanje odnose pri ustvarjanju in delitvi družbenega proizvoda. Nasprotno, boj za gospodarsko stabilizacijo pomeni v resnici boj za krepitev resnične (ne pa deklarativne) družbene moči in odgovornosti delavcev v združenem delu in torej pomeni program ukrepov za urednicevanje družbeno-gospodarskega sistema. V skladu s tem se tudi stabilizacijski program, kot kaže, ne more omejevati zgolj na gospodarske ukrepe, temveč terja korenito preobrazbo družbe na temeljih ustave in zakona o združenem delu.

Zato tiči poglavitna možnost za uspeh takega celovitega dolgoročnega programa predvsem v koreniti spremembi položaja združenega dela (v skladu z ustavnimi

Ni si mogoče predstavljati, da bi uvedli zaželeno gospodarsko prisilo, ne da bi se domače gospodarstvo čim širše odprlo za vplive in merila svetovne produktivnosti. Takšna ugotovitev je bila doslej že tolikokrat izrečena, da je skoraj ne bi smeli več ponavljati, če ne bi v izhodiščih jasno poudarili, da to gospodarsko pravilo ne more veljati zgolj za del jugoslovanskega gospodarstva. Doslej so se s hudo konkurenco na svetovnem trgu in z vsemi težavami srečevali zgolj izvozniki, ki so na svojih plečih bili bitko za devize. Danes bi lahko na prste prešteli večje izvoznike, ki jim po dohodkovni plati dobro kaže.

izhodišči), to delo postaja zlasti ekonomsko odgovorno za svoje poslovanje, gospodarske odločitve, ki jih sprejema, in za svojo prihodnost. Lahko bi dejali, da je vračanje k takšni suverenosti priznanje, da odgovorov na zaostrena protislovja ni mogoče iskati v odločitvah in ukrepih, ki ne zbujaajo zanimanja osnovnega dejavnika, ki ne predramljuje njegovih moči in energije. Da bi vse to premaknili, se morajo celotno delo, gospodarjenje in razvoj ozdov pokoravati objektivnim gospodarskim zakonitostim oziroma morajo biti ekonomski temelji vsakega kolektiva kar najbolj neposredno odvisni od njegove produktivnosti in načina ter racionalnosti v gospodarjenju z družbenim kapitalom.

Če bo dohodek zares treba zaslužiti na enotnem jugoslovanskem in svetovnem trgu, oziroma če se ne bo mogel ustvarjati ali prerezdeljevati po administrativnih in drugih ukrepih, se bo pojavljval kot izraz socialističnih produkcijskih odnosov. Postal bo bistven motiv dela, zavzemanja za večjo produktivnost, motiv za skladnejšo delitev in združevanje družbenega dela, tisto, kar objektivno napeljuje delovne kolektive k sodelovanju in združevanju in kar jim krati možnost, da bi se etiketirali in predstavljali kot last »nekoga«: kot občinski, pokrajinski ali republiški. V takšnih razmerah ne more biti več nobena gospodarska veja zgolj preskrbovalska, temveč mora zaslužiti dohodek na trgu. Primer kmetijstva čisto lepo potrjuje, da brez tega

ni mogoče uspešno opravljati niti te golve preskrbovalne funkcije.

Vloga republik se ne zmanjšuje – nasprotno

Tozdi bi se naprej ostali nedeljivi del gospodarstva na območju posamezne družbenopolitične skupnosti, vendar je torišče njihove dejavnosti jasno definirano. To je enotni jugoslovanski in svetovni trg, vodilni motiv pa je možnost ustvariti večjo proizvodnjo, dohodek in akumulacijo, kar je med drugim tudi v interesu vsake republike in pokrajine ter vse države. V takšnih razmerah bi pokrajinske in druge omejitve postale odveč in drag rekvizit.

V tolikšni meri, kolikor enotni jugoslovanski trg deluje neovirano in kolikor je njegova odprtost na svetovno tržišče večja – natanko tako je zapisano v izhodiščih dogovorjenega stabilizacijskega programa – ter v tolikšni meri, kolikor se krepi družbeni položaj delavca, njegovo resnično gospodarjenje z dohodkom in vloga pri sprejemanju družbenih odločitev v delegatskih skupščinah, bo tudi regionalni razvoj obravnavan kot skupen interes in izraz potrebe vsega združenega dela, s precej manj pristranskosti in neekonomskih motivov pri odločitvi o njem ter težej za zaokrožitev gospodarske strukture vsake posamezne republike.

S takšnih izhodišč ne morejo biti neokrnjive pristojnosti in odgovornosti republik in pokrajin nikakršna ovira pri organskem razvoju in integraciji jugoslovanskega gospodarstva ter njegovem vključevanju v mednarodno delitev dela. Utegnile bi postati takšna ovira samo, če bi se v republikah krepili državno-lastniški odnosi do »svoje« združenega dela oziroma če bi zanemarili njihove funkcije samoupravnih skupnosti in če bi kot država izgubljali svoje temelje, vrasle iz oblasti in samoupravljanja delavskega razreda.

Nazoren pouk na svetovnem trgu

Ni si mogoče predstavljati, da bi uvedli zaželeno gospodarsko prisilo, ne da bi se domače gospodarstvo čim širše odprlo za vplive in merila svetovne produktivnosti. Takšna ugotovitev je bila doslej že tolikokrat izrečena, da je skoraj ne bi smeli več ponavljati, če ne bi v izhodiščih jasno poudarili, da to gospodarsko pravilo ne more veljati zgolj za del jugoslovanskega gospodarstva. Doslej so se s hudo konkurenco na svetovnem trgu in z vsemi težavami srečevali zgolj izvozniki, ki so na svojih plečih bili bitko za devize. Danes bi lahko na prste prešteli večje izvoznike, ki jim po dohodkovni plati dobro kaže.

Drugi, precej večji del jugoslovanskega gospodarstva je delal v privilegiranih razmerah doma, prodajal domačemu porabniku vse mogoče po višjih cenah – od lastne neproduktivnosti do nezadovoljne kakovosti. Po zaslugi tega je izvozni izdelek pogosto začutil nož v hrbet že doma, vsebujoč vse nekonkurenčnosti iz prejšnjih proizvodnih faz. Tako so nekateri dolga leta služili devize, drugi pa so mirno živeli in ustvarjali na domačih tleh ter se obenem hranili iz skupnih deviznih jasl. In kot v kaki pravljici je vse lepo teklo, dokler je bilo dovolj deviz. Toda zdaj, ko se je čarovnija iz pravljice razblinila, je postalo jasno, da življenje po lastnih možnostih terja, da moramo tudi devize, potrebne za proizvodnjo, razvoj in odplačevanje dolgov zaslužiti in za to usposobiti jugoslovansko gospodarstvo.

Z drugimi besedami, nove razmere terjajo tudi drugačna pravila ravnanja. Predvsem se morajo merilom poslovne sposobnosti in ocenam uspehov po svetovnih kriterijih podvreči vsi, ne le tisti, ki se neposredno uveljavljajo na svetovnem trgu. To mora torej veljati tudi za tiste vrste proizvodnje, ki so po svoji naravi namenjene domači porabi. Le če bo tako oziroma če bomo razumeli, da bitko za izvoz pravzaprav bomo v državi in da pomeni rezultat uspešnosti v boju za produktivnost in kvalitativne dejavnike gospodarjenja, lahko izvoz postane normalna gospodarska dejavnost, s katero normalno zaslužimo. In prav to mora postati.

Takšna popolna usmeritev v izvoz bi morala torej kot rdeča nit prepletati vse spremembe, ki se bodo porodile iz stabilizacijskega programa, ko ga bomo tudi predložili v praksi. Na temelju tega bi morali preverjati učinek vseh sestavin gospodarskega sistema, načrtov in gospodarske politike, po eni strani, v kolikšni meri izražajo interes združenega dela, po drugi pa, koliko upoštevaajo spoznanje, da brez izvoza in širjenja gospodarskih odnosov s svetom v vseh oblikah ni mogoče bolje živeti. Sicer pa je na podlagi tega edino mogoče povezati interese s trdnějšími odnosi v gospodarstvu, kar naj bi bil prvi pogoj, da bi delo in njegovi uspehi prišli do izraza, da bi samoupravljanje dobilo prave pobudnike in novega poleta s krepitevjo našega položaja na svetovnem trgu, na enakopravnějšíh temeljih.

Čigava stabilizacija?

S tem da smo opozorili, da dolgoročni program stabilizacije mora izhajati predvsem iz resničnih razmer v samoupravljanju in iz njegovih temeljnih ciljev ter da mora v takem pomenu pomeniti pravo družbeno politično reformo, korenito rekonstrukcijo zdajšnjih odnosov, še ne trdimo, da so odpravljene vse težave. To bi bila nepotrebna in škodljiva idealizacija družbenih odnosov in nestvarno pričakovanje, da je mogoče graditi nekakšno družbo v epruveti. Nasprotno, boj za stabilizacijo in boj za urednicevanje samoupravljanja bo moral potekati v vsakdanjem družbenem boju za spremenitev zdajšnjih odnosov in ob spopadanju raznih nasprotujočih si interesov. Skoraj zanesljivo bi bilo lahko računati na odpor vseh tistih družbenih sil, etatiistično, tehnokratsko in protisamoupravno usmerjenih, ki jim pravzaprav ustreza zdajšnji položaj in povečevanje nestabilnosti – iz preprostega razloga, saj popolna uveljavitev delavca v združenem delu objektivno pomeni zmanjšanje njihove moči. Takšne spremembe, ki za gospodarstvo pomenijo veliko zaostrovanje možnosti gospodarjenja, ob zdravi konkurenci pa prikazovanje tega, koliko je kdo sposoben, tudi ne bo ustrezalo mnogim delovnim kolektivom.

Na kratko povedano, če bi sodili po zdajšnjem materialnem položaju združenega dela (ki je danes žal slabši kot pred sprejetjem zakona o združenem delu) in po njegovem uveljavljenem vplivu v družbi, je resne spremembe v gospodarstvu in družbi mogoče pričakovati samo ob neposrednem in odločnem angažiranju ZKJ ter vseh organiziranih socialističnih sil. Še malo ni naključje, da smo pri pripravi dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije začeli pri izhodiščih, s katerimi smo želeli doseči enotnost ideoloških pogledov na nekatera bistvena vprašanja, ki naj bi med drugim tudi opredelila vsebino in naravo samega programa in pomagala, da bi laže odpravili razlike, do katerih bo nedvomno prihajalo, ko bomo tehtali posamezna področja gospodarske politike, probleme in metode.

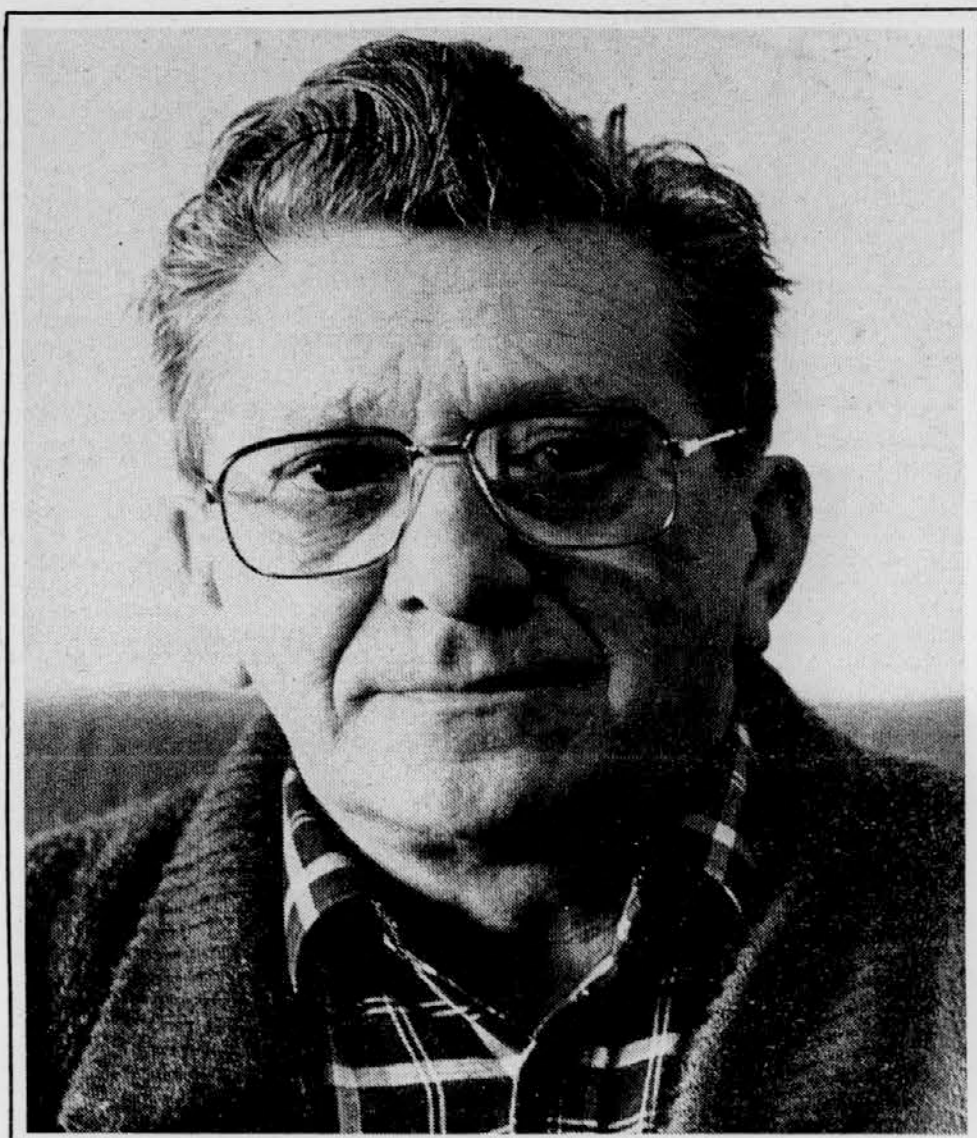
Do programa je daleč, nevarnost pa je blizu

V tem trenutku moramo opozoriti še na eno nevarnost, ki izhaja iz dejstva, da je realni položaj skoraj na vseh področjih drugačen od tistega, kar bi želeli doseči. Koraki, za katere se vsak dan odločamo, da bi izboljšali gospodarske razmere, so preprosto narejeni v smeri zablodenja sistema ali vsaj kompromisov z njim in pomenijo vse bolj oddaljevanje od poglavitnih postavk iz tega programa oziroma od gospodarske samostojnosti in odgovornosti ozdov, učinka gospodarske prisile in od življenja ter delitve po delu.

Priprava stvarnega dolgoročnega stabilizacijskega programa ni ravno blizu. Posebne delovne skupine pripravljajo posamezne elemente razvoja in gospodarske politike, kot so tehnološka, energetska strategija in politika gospodarskih odnosov s tujino, protinflacijski program, kmetijstvo, družbene dejavnosti, zaposlenost in zaposlovanje, dolgoročna socialna politika, regionalna plat razvoja, prilagajanje gospodarskega sistema zahtevam stabilizacije itd., itd. Predlagale bodo stvarne gospodarske in sistemske rešitve. Vendar grozi nevarnost, da bo medtem v gospodarskih gibanjih in razvoju gospodarstva prišlo do takšnih motenj, ki bodo terjale povsem drugačne rešitve od tistih, kakršne ustrezajo nadaljnemu razvoju našega samoupravnega sistema, kar pa se nikakor ne bi smelo zgoditi.

Druga nevarnost tiči v tem, da se ne bi očitno ne ravno kratko razdobje in prostor, dokler ne bi sprejeli stabilizacijskega programa, izpolnila z delnimi začasnimi in administrativnimi rešitvami (pod izgovorom, da so nujne), iz katerih bi se porodili novi spori in razlike. Zadnji tak primer je prav novi zakon o porabi konvertibilnih deviz v tem letu; ta zakon nekateri razlagajo kot nujnost, ki jo terja praktično življenje, drugi pa kot bistveno ideološko-politično pot v stran. Pri vsem tem pa bi utegnili izgubiti ali pozabiti na še tista izhodišča, o katerihih so se sporazumeli v tako imenovani »Kraigherjevi komisiji«.

Bojana Jager

Portret tedna **Adolf Arigler-Bodin**

Leto dni več kot šestdeset jih šteje Adolf Arigler – katerega življenjepis je pester, kar se da. Je hkrati tudi zgodovinar našega narodnoosvobodilnega boja in revolucije ter vsega burnega bivanja, ki so ga slovenski narod in drugi narodi in narodnosti Jugoslavije živeli v zadnjih štiri in pol desetletjih.

Leta 1939 najdemo Adolfa Ariglerja kot nadobudnega bruca na ljubljanski Univerzi. Odločil se je za študij gradbeništva. »Gliša skup striha«, pravi starševski rek in ko Arigler odkriva pred sogovornikom »svoj jaz« tik pred začetkom druge svetovne vojne, njegove oči nagajivo pomežiknejo skozi leče očal. Čeprav so stekla kar debela, ne morejo skriti bleklo upornosti in hkrati življenjskega optimizma lastnika očal. S kakšnim zanosom pripoveduje o svojem delu v Slovenskem klubu, o prvih dneh okupacije, o ustanovitvi OF, pa o pozivu komunistične partije članom Slovenskega kluba za skupno pot. Poletji 1941 Adolfa Ariglerja sprejmejo v Skoj, je član VOS na Univerzi, a mora že oktobra v gozdove in njegovo orožje kmalu bruh svinčenke na Lož. Pride huda zima, decembra ga sprejmejo v KP, in odhod v Ljubljano.

»Bila je res huda zima in mnogi smo jo ilegalno preživeli v Ljubljani,« brez oklevanja pove Adolf Arigler in nadaljuje: »Ljubljana je bila ena sama fronta. Vse premalo je o teh zgodovinskih in velikih dnevih zapisanega, napisanega in objavljeno. Imamo inštitute za egiptologijo in ne vem še za kaj vse, simpozije na te teme, o naši zgodovini, o boju slovenskega ljudstva in naposed tudi Ljubljane za svoj obstoj pa premalo razmišljamo in bojim se, da bomo znanamcem zavoljo tega miselnosti ostali precej dolžni.«

Beseda je dala besedo in Adolf Arigler, Bodin po partizansko, gre svojo pot partizanskega borca in revolucionarja naprej. Do julija 1942 dela v ljubljanskih ilegalnih tehnikah. Takrat ga pošljejo na Gorenjsko, v štab I. grupe odredov. Za šefa tehlike. Ta ga bo spremljala vse do zmage leta 1945. Tri dolga leta je na Gorenjskem pod njegovim vodstvom delovala partizanska tehnika. Petnajst ciklostilnih tehnik, tri prave tiskarne, pa še Prešernova Zdravljica, natisnjena v Davči, za povh.

»Posebnost našega dela med NOB na Gorenjskem je bila tudi v tem, da so vsi natisnjeni papirji ostali ohranjeni v celoti tudi po vojni. V spomin in v opomin na najhujše čase naše zgodovine,« pove Adolf Arigler. Dokumenti so ostali ohranjeni nam in znanamcem zato, ker so gorenjski tehniki od vsakega tiska shranili po 4 izvode; vsakega na drugem kraju. Danes je gorenjski partizanski tisk shranjen v NUK in še marsikje drugod. Dokumenti in priče časa so ti porumeneli listi.

Tudi tehnikom med NOB ni bilo lahko. Med veliko nemško ofenzivo na Gorenjskem leta 1942, med njo je razen Kebeta in Gregorčiča padlo še veliko fantov, je Arigler kar tri dni več prečepel v vejah jelke.

»Od 600 partizanov je ofenzivo preživelo le nekaj dvesto,« de Arigler, skozi leče njegovih očal pa ni več zaznati lesketa. »Po 20 fantov je takrat padlo na dan,« še doda. »Jedro pa je ostalo,« nadaljuje, »več kot 150 preživelih je bilo skoejcev. Leta 1943 so vnovič razplameli po Gorenjski val upora.«

Študent gradbeništva, partizanski tehnik, vosovec, spomeničar, dolgoletni družbenopolitični delavec v poveljih letih (kaj vese ni bil od zmage do svoje upokojitve ta Arigler) bi bil le bežen prikaz njegovega

ga dosedanjega življenja, če ne bi omenili tudi njegovega konjiška. Šah, modra igra razumnikov. Adolf Arigler je bil že pred začetkom vojne prvokategornik. Kraljevske figure, razporejene na 64 poljih, je premikal skupaj s Pucom. Germekom in še mnogimi drugimi ljubljanskimi in slovenskimi šahisti, ki so v tistih letih krojili naš šahovski vrh. »Škoda, da sem to igro tako zanemaril. Ni bilo pravega časa,« komentira svojo športno pot, a ne pozabi povedati, da je svoje delo vokal tudi v razvoj slovenske atletike (več let je predsedoval tej telesovzgojni organizaciji na Slovenskem) in še marsikatero druge športne panoge.

Čeprav jih Adolf Arigler danes šteje že 61, je še ves mladosten, poskočen. Rad pripoveduje o svoji hčerki, še raje, takrat kar vzplami, pa o birokratih, administraciji, o ljudeh, ki nikakor ne dojamajo, da je čas za upokojeitev, za sprehode po gozdovih in po lokah in se za marsikaj drugega, do česar imajo zavoljo opravljenega vso pravico.

»Kidrič nas je vedno opozarjal, da se moramo bati administracije, birokratov. Čeprav sem bil član skoraj vseh možnih političnih forumov na Slovenskem, nikoli nisem mogel dojeti, da ljudje tako radi posedajo po pisarnah, na sejah in da se ob vsem tem čutijo nadvse pomembni, čeprav na takih posedih storijo za družbo in blagostanje ljudi veliko manj, kot če bi pa delali v tovarnah ali kje drugje, kjer se ustvarja nova vrednost,« odločno izpove Adolf Arigler.

Svojo misel potrjuje in dokazuje s tem, da starejši revolucionarji, ljudje, ki so uresničili to, kar danes imamo, nočejo in nočejo predati štafetne palice (izjava, ki potrjuje, da je bil Adolf Arigler svojčas atlet) mlajšim, ki bi s svojo mladostjo še bolj razpihali revolucionarni kres razvoja slovenske in jugoslovanske družbe. »Vse preveč je forumov, sestankov in podobnega. Na vseh ravneh in v vseh družbenopolitičnih organizacijah. Vsaka od njih pa terja neizmeren birokratski aparat.«

Adolf Arigler – Bodin je bil dolga leta zelo tesen sodelavec Ivana Mačka-Mati. Marsikatero šalo so si na Bodinov račun iz tistih časov izmislili prešerni Slovenci. Adolf Arigler pa o tem sodelovanju: »Matija je bil oster kot britva. Znal je pa poslušati, prisluhni utripu življenja in je pritrldil vsakemu pojasnlu, če je bilo pravilno in tehtno podano. Delati tako, je terjati tudi od nas. Malo papirja, malo govorjenja, veliko akcije in veliko vpliva zveze komunistov, tako je bilo vodilo Matije in njegovih sodelavcev. V CK in na skupščini SR Slovenije.«

Adolf Arigler ob slovesu spet ni mogel iz svoje kože. Terjal je, da moramo zbirati zgodovinsko gradivo o naši NOB, dati večjo veljavo mladim, jim prepustiti in jim na pleča naložiti odgovorne dolžnosti.

»Devetnajst let sem bil star, ko sem bil že član odbora šahovskega kluba Ljubljana. Pred vojno, med njo smo imeli pa mladi še večji vpliv. Zakaj potem tako nezaupanje v mlade?«

Sam je dal odgovor: mladi so se zaprli v svoje forume, premalo delujejo med vrstniki. Poda dokaz: zveza združenih borecev bo za svoj kongres porabila 950 tisoč dinarjev, slovenska mladina pa 6 milijonov. In v zvezi temu ga je še med stiskom rok na vratih njegovega stanovanja v Kosezah mlada, njen član in zagnanost, prevečevala z enakim optimizmom, kot ga je med NOB in po zmagi, ko je bil tudi on še mladinec. Mlad je ostal do današnjih dni.

Matija Dermastia

Okrogla miza

Kar resolucija spodbuja, predpisi preprečujejo

Danes izvažajo le peščica obrtnikov, če bi sprostiti zakonske prepovedi, pa bi jih lahko nekaj tisoč

Po resolucijskih usmeritvah bi moralo letos slovensko drobno gospodarstvo izvoziti na konvertibilne trge kar za 57 odstotkov blaga in storitev več kot lani. Tudi 23 tisoč zasebnih obrtnikov je važen in pomemben del slovenskega drobnega gospodarstva. Prav pri njih pa so v drobnem gospodarstvu največje rezerve za izpolnitev zahtevnih izvoznih načrtov. Toda resolucijske opredelitve so eno, povsem drugače pa so naravnani različni zakoni in predpisi, ki obrtnikom izvoz na tuja tržišča ter uvoz potrebnih strojev in materiala močno zapletajo in otežkočajo.

Kljub vsemu imamo v Sloveniji nekaj deset obrtnikov, ki v sodelovanju z delovnimi organizacijami že več let uspešno izvažajo svoje izdelke. V pogovoru za okroglo mizo smo skušali razkriti težave, ki jih pri tem spremljajo, hkrati pa nakazati tudi poti oziroma možnosti, kako bi kar največ teh preprek lahko odpravili. V pogovoru so sodelovali obrtniki Tone Ofentavšek iz Slovenskih Konjic, Jože Špilak iz Murske Sobote in Janez Oven iz Ljubljane ter Janez Zidar, direktor ljubljanske obrtne zadruge Zvezlopromet in Sonja Žgur iz Zveze obrtnih združenj Slovenije. Z njimi so se pogovarjali novinarji: Jože Petrovič, Vesna Bertonec-Popit in Miran Koren, ki je pogovor pripravil za objavo.

DELO: Koliko naši zasebni obrtniki letno izvozijo in koliko deviz prihranimo v Sloveniji, s tem ko obrtniki nadomeščajo uvoz?

ZIDAR: Zelo dolgo nihče ni čutil potrebe, da bi naš izvoz sploh evidentiral. Natančnih podatkov zato nimamo. Zbirati smo jih začeli šele zadnji čas. Obrtniki, ki se ukvarjajo s proizvodno dejavnostjo, izvozijo okoli 2 do 3 odstotke svojih izdelkov, to je med 100 in 200 milijoni dinarjev na leto.

DELO: Na kakšen način lahko naši obrtniki sploh izvažajo?

ZIDAR: Obrtniki ne morejo samostojno izvažati, temveč na osnovi kooperantskih pogodb preko organizacij združenega dela. Izvažajo lahko tudi preko obrtnih združenj, vendar pa obrtnik v nobenem primeru ne more neposredno sodelovati s tujim partnerjem. Prav tako za izvozne predmete ne more dobiti deviznega plačila, ker mu naši predpisi to preprečujejo.

DELO: Ta prepreka je zakon o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino, ki obrtniku ne dovoljuje udeležbe pri deviznem prilivu. Po naših zakonih obrtnik tudi ne more imeti svojega deviznega računa, razen takega kot vsak občan. Kakšno nadomestilo dobi potemtakem obrtnik za svoj delež pri izvozu? Ali mu lahko organizacija združenega dela za njegov devizni delež uvozi potreben reprodukcijski material?

ZIDAR: Takšnih primerov je zelo malo. Možno bi bilo, če je seveda organizacija združenega dela zainteresirana za sodelovanje z obrtnikom v tolikšni meri, da ji lahko zasebnik takšen pogoj postavi. Ker pa tolikšne zagnanosti skoraj nikjer ni, v praksi obrtniki takšnega pogoja ne morejo postavljati.

DELO: Ali to, da obrtniki nimajo od svojega izvoza nikakršnih deviznih pravic, zmanjšuje njihov interes za izvoz?

ŠPILAK: To je zelo velika zapreka, saj obrtniki za izvoz nimajo pravega smotra. Ovirna ni le to, da zasebnik ne more uvoziti potrebnega reprodukcijskega materiala. V tujini je reprodukcijski material tudi mnogo cenejši kot pri nas. Ker plačujemo določeno material do 40 odstotkov dražje kot je njegova cena v tujini, seveda v drugih državah zelo težko dosežemo konkurenčne cene. Še večja zagata pa nastane, kadar potrebujemo tehnični material na domačem tržišču sploh ni možno kupiti. Mnogokrat moramo zato proizvodnjo ustaviti.

DELO: Reprodukcijskega materiala torej uvoziti ne smete, doma pa ga velikokrat primanjkuje, ali ga sploh ni dobiti. Kako potem v praksi rešujete ta problem?

ŠPILAK: Sam izvozim za okoli 4 milijone dinarjev. Če mi materiala zmanjka, se moram pač znajti, kakor vem in znam. Vendar pa takšne zakonske omejitve našemu gospodarstvu mnogo bolj škodijo kot koristi. Morali bi imeti dober pregled, kakšne materiale ali polproizvode je naša industrija prisiljena uvažati. Če bi uspeli organizirati borzo takšnih potreb, sem prepričan, da bi naši obrtniki lahko v nekaj letih oskrbovali domača podjetja vsaj s 40 ali 50 odstotki materiala oziroma izdelkov, ki jih morajo tovarne zdaj uvažati. Izdelovali sem na primer začel plastične zaboje za Radensko. Prej so jih kupovali v Nemčiji ter zanje plačevali po 16 tisoč denarjev. Zdaj zaboje doma izdelujemo le za 6 tisoč denarjev. Položaj se je obrnil in Radenska prodaja zaboje Nemcem. Če jih bo še dolgo, ne vem, ker imamo hude težave pri uvozu polipropilena, ki ga doma ne izdelujemo.

DELO: Koliko polipropilena bi letno potrebovali?

ŠPILAK: Veliko več, kot bi ga lahko po naših predpisih vsako leto uvozili. Doslej je bila omejitev 40 tisoč dinarjev letno, nedavno pa so to mejo dvignili na 100 tisoč dinarjev. Toda te pravice nisem doslej nikoli izkoristil, saj mi material, kupljen za 100 tisočakov, ne zadošča niti za dnevno proizvodnjo.

DELO: Obrtnik sicer nima pravice, da bi dobil za izvozne izdelke plačilo v devizah. Sodeluje pa z delovno organizacijo, ki to pravico ima. Kako so torej urejeni odnosi med obrtniki - izvozniki in delovnimi organizacijami?

OFENTAVŠEK: Obrtniku, ki ima sklenjeno dolgoročno kooperacijsko sodelovanje, lahko organizacija združenega dela v tujini kupi tudi potreben material in ga do obrtniku v nadaljnjo predelavo. Vendar pa delovna organizacija obrtniku po zakonu ne more prepustiti pridobljenih deviznih pravic, ne sme mu dopustiti uvoznega dovoljenja. Zato nastanejo velike težave, če je obrtnik primoran kupiti v tujini nov stroj ali rezervne dele. Četudi za podjetje, s katerim sodelujem, uvoz stroja, ki bi recimo stal milijon dinarjev, ni nikakršen problem, mi podjetje stroja ali rezervnih delov ne more uvoziti, ker bi s tem kršilo zakon.

DELO: Kako potem obrtniki rešujete te probleme?

OFENTAVŠEK: Tu ni nikakršne jasne igre. Če pri stroju odpove pomemben del, stane to mimogrede 200 tisoč dinarjev. V tem primeru pač narediš prekršek, če rezervnega dela ne moreš kupiti doma. Če tega ne storiš, moraš delavnico zapreti. Ubrati je torej treba veliko stranskih poti, s tem pa zapraviš tudi veliko časa.

DELO: Če bi teh administrativnih omejitev ne bilo, bi torej marsikateri obrtnik izvažal že zato, da bi si lahko v tujini kupil nadomestne dele ali drugo orodje.

OFENTAVŠEK: Seveda, pa tudi družba bi imela od tega veliko korist. V Sloveniji je skoraj deset tisoč obrtnikov, ki se ukvarjajo s proizvodno dejavnostjo. Za določena dela smo mnogo cenejši od industrije in zaradi majhnih serij tudi izredno prilagodljivi novim zahtevam. Obrtnik mimogrede izdelava dva ali tri tisoč posameznih elementov, za kar bi v tovarnah porabili veliko več denarja in časa. Pri izvozu je to seveda lahko zelo važen element tudi za organizacijo združenega dela, posebno če hoče doseči v tujini konkurenčne cene. Veliko je tudi drugih možnosti za sodelovanje. V tujini je reprodmaterial precej cenejši kot pri nas (plastika je v Italiji trikrat cenejša kot v Jugoslaviji), vendar pa je delo pri nas mnogo cenejše. Tu bi lahko delovne organizacije v povezavi z obrtniki dosegle lepe izvozne rezultate; pa se nihče tega ne loti, ker stvari zakonsko niso razčiščene, kazni pa so precej hude.

ZIDAR: V zadnjem času carina obrtnim zadržam dovoljuje začasni uvoz reprodmateriala. Znova se nam torej ponuja možnost, da svoje delo prodamo na tuje. Prej tega nismo mogli storiti, ker je bila že cena domačega materiala višja, kot so bili tujci pripravljeni plačati za celoten izdelek. Pri prodaji lastnega dela smo doslej največ naredili na področju investicijskih del v tujini, čeprav stari zakon o investicijskih delih v tujini udeležbe zasebnih obrtnikov pri tem ne priznava. Novega zakona sicer še ni, vendar pa nekatere razlage, ki smo jih dobili z zveznega sekretariata za industrijo in gradbeništvo kažejo, da bo lahko obrtnik kot kooperant delovne organizacije sodeloval pri investicijskih delih v tujini.

ZGURJEVA: Zakon o blagovnem prometu obrtniku preprečuje, da bi samostojno izvažal, recimo gradbeno investicijska dela v tujini. Pri tem gre seveda za zaključna obrtna dela pri gradbeništvu. Toda devizni inšpektorji so kaznovali obrtnike tudi takrat, če so ti, kot kooperanti naše gradbene delovne organizacije delali v tujini. Šele pred kratkim so pojasnili, da takšno sodelovanje ni zunanjetrgovinski posel, in da torej obrtnik lahko dela v okviru delovne organizacije tudi v tujini. Seveda pa še naprej nima priznanih nobenih deviznih pravic.

ŠPILAK: Mi smo preko obrtniške zadruge Prekmurka in Slovenijalesa, to je preko dveh posrednikov, opremljali nekatere objekte za olimpijske igre v Moskvi. Iz Sovjetske zveze so pripeljali kamioni, naši

obrniki pa so nanje naložili, kar so izdelali doma, ter nato v Moskvi montirali. Ne obrtniki ne njihovi delavci niso dobili pri tem nobenih deviz. Z dinarji pa zunaj ne moremo živeti, pa tudi čez mejo jih ne smemo nesti. Takšne prepovedi marsikoga odvrnejo, da bi sodeloval pri delih v tujini.

OVEN: Pojavljajo se še druge težave. Marsikdaj je treba za predmete, ki jih obrtniki izvozijo, v tujini organizirati tudi servis. Tega obrtnik ne more storiti, ker nima možnosti, da bi si po zakonski poti priskrbel potrebne devize, da bi poravnal kilometrino, dnevnice za serviserje, nakup materiala itd. Takšnih stroškov obrtnik enostavno ne more opravičiti. Imel sem nekaj zelo dobrih ponudb iz tujine. Dve sem sprejel, pa sem imel hude težave, drugim se zato upiram z vsemi močmi, kajti ves denar, ki bi ga vložil, bi pomelil devizni prekršek. To je velika škoda, saj izgubljamo s tem veliko dobrih ponudb, od katerih bi imela tudi država veliko koristi.

DELO: Ob naštetih težavah in vseh omejitvah nas zanima, kako da imate vi, ki vendarle še izvažate, za to sploh še kakšen interes?

OFENTAVŠEK: V to nas silijo kooperantske pogodbe, ki smo jih sklenili z delovnimi organizacijami. Svojo proizvodnjo smo prikrojili sklenjenim pogodbam. Sedaj smo za izvoz prisiljeni delati.

DELO: Kako bi vi rešili te izvozne težave obrtnikov?

OFENTAVŠEK: Obrtnik, ki je soudeležen pri izdelku, ki ga izvozi delovna organizacija, bi moral dobiti pravico, da (v višini tega deleža) lahko uvozi potreben material, nadomestne dele ali nov stroj. Tudi če nam delovna organizacija namreč izplača naš delež v devizah, nam to ne pomeni ničesar, ker sami ne moremo uvažati. Sprejemljivo bi bilo tudi, če bi delovna organizacija, s katero obrtnik sodeluje pri izvozu, dobila možnost, da zanj uvozi potrebne nadomestne dele ali nove stroje.

namreč lahko lažje dogovorili, kolikšen delež od ustvarjenega izvoza bi pripadal obrtnikom. Te devizne pravice pa bi nato obrtniki lahko izkoristili znotraj zadruge za nakup materiala ter osnovnih sredstev. Znotraj zadruge bi si lahko obrtniki tudi odstopili uvozne pravice.

ZGURJEVA: Takšna pravica bi nam bila povsem pravična za tiste obrtnike, ki s svojo proizvodnjo nadomeščajo uvoz. Po drugi strani pa so omejitve, do katere vrednosti lahko obrtnik uvozi stroj, še vedno postavljene mnoge prenizko. Poprej je bila meja 120 tisoč din, zdaj je sicer 400 tisočakov, vendar za takšno ceno v tujini še vedno ne morete kupiti primernega stroja, saj so ti stroji za dva do trikrat dražji. Zveza obrtnih združenj se zato zavzema, da bi za obrtnike, ki imajo dolgoro-

dejavnosti našlo zaposlitev vsaj 40 tisoč ljudi.

DELO: Kako lahko obrtnik, ki doslej ni izvažal, najlažje prodre na tuje tržišče?

OFENTAVŠEK: Velik napredek je bil storjen z ustanovitvijo občinskih obrtnih združenj. Tako se sedaj lahko podjetja obrnejo na ta združenja in tam najdejo obrtnika, ki ga potrebujejo. V delovnih organizacijah imajo tudi svoje službe za kooperacijo, ki nato izberejo najboljšega ponudnika. To je važno predvsem takrat, kadar je kakšen izdelek namenjen za izvoz, saj so izvozne cene zelo nizke. Delo za izvoz sicer ni posebno dobro plačano, se pa plača, če so serije dovolj velike. V moji kooperantski pogodbi je na primer povsem jasno določeno, da moram biti konkurenčen na domačem in zahodnonemškem tržišču.

Tone Ofentavšek

Janez Oven

Jože Špilak

Janez Zidar

Sonja Žgur (foto Marjan Zaplatil)

ne kooperantske pogodbe z združenim delom, te omejitve sploh odpravili.

DELO: Če bi te stvari uredili, koliko novih izvoznikov bi lahko dobili?

ZIDAR: V Sloveniji je okoli 23 tisoč obrtnikov. Od deset tisoč obrtnikov, ki se ukvarjajo s proizvodno obrtjo, je vsaj 3 ali 4 tisoč takšnih, ki bi lahko izvažali.

OFENTAVŠEK: Če bi te stvari uredili, bi lahko delalo za izvoz najmanj 8 tisoč naših obrtnikov.

DELO: Mar to ne pomeni, da bi hkrati lahko v obrti našlo zaposlitev veliko novih delavcev?

OFENTAVŠEK: Prav gotovo. V povprečju imamo sedaj na eno obrtno delavnico le nekaj več kot enega zaposlenega. Če bi vsak obrtnik zaposlil 3 delavce, bi v naši

deleži obrtniških izdelkov skorajda niso prodajale. Prav trgovci pa bi verjetno lahko obrtnikom najbolje povedali, kaj naj izdelujejo, da bodo lahko prodali na tuje. Obstaja tu že kakšno tesnejše sodelovanje?

OVEN: Takšno sodelovanje bi seveda koristilo obema stranema. Mislim pa, da je obrtnikova naloga predvsem izdelati dober in poceni predmet, trgovčeva naloga pa je, da ga nato proda. Nekateri trgovine - Kovinotehna, Merkur in Metalka so prve takšne korake že naredile. Vendar pa nam tudi to sodelovanje ne bo veliko koristilo, če bo naša zakonodaja še naprej ostala tako neprožna. Predpisi, ki urejajo zasebno delo, so namreč stari tudi že več kot 20 let. Ne sledijo družbenemu in gospodarskemu razvoju, marsikje pa ga tudi ovrta. Bojimo se, da bodo naša prizadevanja za večji izvoz ostala neuspešna prav zato, ker administrativnih ovir ne bomo znali pravočasno odpraviti.

Scenarij za drugo svetovno vojno

Velika poražena revolucija

Revolucija je lahko poražena... poražena, ne glede na množično podporo in junaštvo... in vendarle pusti za sabo svetlo sled... sled, prepojeno s krvjo. Tako je bila španska revolucija - največja neuspešna revolucija našega stoletja. Bila je ena daljših revolucij - dvakrat daljša od ruske in naše.

Skupaj z državljansko vojno - obdobjem mučnega, a slavnega boja za preživetje - je trajala približno osem let (1931-1939). Od nje so bile daljše le mehiška, kitajska in vietnamska. Tako kot druge velike revolucije je bila tudi španska zelo krvava. Računajo, da je bilo mrtvih in beguncev krepcov čez

dva milijona ljudi, veliko mest in vasi je bilo razdejanih. Baskovsko mestoce Guernica, ki so ga nemški letalci zravnali z zemljo, je postalo njen simbol.

V nasprotju z drugimi velikimi revolucijami se je španska začela in prvih pet let potekala sorazmerno mirno ter z uporabo

ustavnih in zakonskih sredstev. Osvroženi kralj je 1. 1931 sprejel zahtevo meščanskih demokratov, zapustil državo in omogočil miren prenos politične oblasti. Z novo ustavo so isto leto vpeljali »drugo republiko« (prva je bila od 1870 do 1875) kot »demokratsko republiko delavcev iz vseh razredov«, ločili so državo od cerkve, cerkev od javnih šol, odpravili plemiške naslove, uveljavili politično enakost žensk, omogočili razvezo, zagotovili avtonomijo nekastiljskim narodom Španije, odpovedali so se vojni kot sredstvu državne politike itn. Druga republika je začela dokaj zmerno agrarno reformo, temeljito (in kot se je pokazalo, nepripravljeno in prenagljeno) reformo javnega solstva, notranjo reformo, temeljito je zmanjšala stalno armado, odpravila verske redove itd. S tem si je kmalu nakopala veliko nevarnih nasprotikov. Olja na ogenj so prilihi še nezakoniti napadi in fizični obračuni s političnimi nasprotniki republike, z duhovniki in redovnicami, nasilno odpiranje zaporov, zaseganje zemlje in zasebnega premoženja, požiganje cerkva in samostanov. Samo v štirih mesecih 1. 1936 so požgali 251 hramov. Vsa leta njenega obstoja so republiko spremljali politična nestanovitnost, neredi, stavke in vstaje.

Puč, ki je bil usoden za revolucijo

Republiko so napadali z desne, z leve in iz vrst avtonomistov v nekastiljskih pokraj-

nah. Enkrat so se zoper njo z orožjem dvignili komunisti (januarja 1932), drugi monarhistični generali (avgusta 1932), tretji separatisti (v Asturiji in Kataloniji). Za ene je šla druga republika prehitro, nasilno in nezakonito, medtem ko je bila za druge prepočasna, neodločna in polovičarska. Omahovanje republikancev kakor tudi volivcev so se kazala v sestavi vlad, ki so upravljale državo. Prva vlada je bila zmerno napredna, pretežno socialistična, druga centralistično-konservativna, tretja - vlada »ljudske fronte« - pa je odšla najdlje v levo. Zmaga te fronte, ki je združevala v svojih vrstah meščanske republikance, socialiste, anarhiste, anarhosindikaliste, komuniste in trockiste, je kmalu sprožila oborožen odpor protirevolucije.

Toda celo v tem sorazmerno mirnem obdobju štirih mesecev vlade ljudske fronte je bilo 113 splošnih in 218 manjših stavk. Maja 1936 je nova večina v Cortesu odstavila zmerno predsednika Alcala Zamora, julija pa so neznanji storilci umorili predrevolucionarnega veljaka J. Calva Sotela (enak priimek ima sedanjí predsednik španske vlade). Štiri dni po tem umoru se je v španskem Maroku dvignil upor pod vodstvom skupine generalov. Ta puč je bil usoden za špansko revolucijo. Dve leti in pol kasneje je bila druga španska republika razbita, opljuvana in brez časti pokopana.

Ko je novi državni poglavar, generalisim in »caudillo« Francisco Bajamonte Franco

zmagovito prijahal v Madrid, »prost bogokletne republike«, so ga na ulicah pozdravljale množice. Med njimi je bilo tudi precej tistih, ki so le nekaj mesecev pred tem ploskali predsedniku Manuelu Azani in prepevali republikansko himno. Levica in demokratsko meščanstvo sta bila poražena. Veliko republikancev je padlo v boj, čez petsto tisoč jih je v dolgih kolonah prestopilo francosko mejo in si izbralo izgnanstvo. Nove oblasti so kasneje priznale, da je bilo po njihovi zmagi po kratkem postopku postreljenih okrog 200 tisoč ljudi. Levica v državi je bila za nekaj desetletij obglavljena. Marsikateri nekdanji republikanec, anarhist, socialist in, v bolj redkih primerih, tudi komunist se je včlanil v edino dovoljeno stranko novega režima - Falango (kasneje reorganizirano v množično »Nacionalno gibanje«) ter v edino dovoljene režimske sindikate. Vzroki: strah, oportunitizem, želja po napredovanju, skrb za otroke, pa tudi vpliv falangistične ideologije. Le-ta je pobrala marsikatero priljubljeno protikapitalistično, anarhosindikalistično in tudi socialistično parolo. Novi družbeni red naj bi slonel na organski solidarnosti vseh zaposlenih ne glede na položaj, na soudeležbi v upravljanju, na delu in socialni varnosti, na močni državi vseh in za vse Špance. Tako je pisalo v uradni »listini delav«, ki so jo frankisti (»nacionalisti«) razglasili še med državljansko vojno.

Ta gesla so marsikoga zapeljala, kri, prelieta med državljansko vojno, pa je do konca prestrašila večino Špancev in jim ohromila voljo do radikalnih političnih prijemov. Ko je novi državni poglavar, generalisim in »caudillo« Francisco Bajamonte Franco

Franco - boljši politik kot general

Protirevolucija je zmagala v Španiji s težavo in ob pomembni zunanji podpori. Ta pomoč je bila moralna, materialna, predvsem pa vojaško tehnična in zaledna. Republikanci so kasneje vedno zatrjevali, da brez nje Franco ne bi bil zmagal. V tej trditvi je bil več kot kanček opravičevanja za lastni neuspeh. Zanesljivega odgovora na to vprašanje ne bomo nikoli dobili, saj zgodovine z drugačnimi zunanji razmerji ne moremo ponoviti. Pomembno zunanjo podporo je dobivala tudi republika, tako brezplačno, kakor tudi proti plačilu v zlatu. Imela je prednost zakonite vlade.

Podpora je bila predvsem moralna, njen vojaški del pa je bil manjši, kot so ga prejмали uporniki, in manjši, kot so si ga želeli republikanci. Vojaška pomoč - sovjetsko, češko in mehiško orožje, okrog tisoč sovjetskih vojaških svetovalcev ter mednarodni prostovoljci - je bila manj učinkovita kot na nasprotni strani. Res pa je tudi to, da se je Franco pokazal, tedaj in kasneje, za boljše politika kot generala, kot politik je bil sposobnejši od republikanskega vodstva s predsednikom Azaño vred.

Franco in skupina okrog njega sta znala politično izrabiti španovijo katoliške cerkve (ki je pritegnila pomemben del množic), večjeje dela vojske, zemljiških po-

Novi pokojninski zakon

Popravljen
napake in
zamrznjene
praviceZakonska določila so sprejeta, žal pa za
izvajanje ni dovolj denarja

Delegati zveznega zbora so aprila naposled sprejeli zakon o temeljnih pravicah pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki je nastajal dolgih sedem let in bi zato v marsičem lahko pomenil krono njihovega štiriletnega dela. Žal daje dosti manj, kot so ljudje od njega pričakovali. Pokojnine so v njem resda prvič dobile mesto med pravicami iz minulega dela in vsaj v načelu niso več le posebne vrste socialne dajatve upokojujencem. Dosti dlje od tega načela pa zakon ni prišel, kajti pripravljalcem je zmanjkalo meril, združenemu delu pa sredstev.

Novi zakon sicer prinaša ljudem vrsto novosti, ki jih lahko ocenimo kot ugodne za upokojujence, le da te niso posledica novega, »čistega« modela pokojninskega sistema v Jugoslaviji, ki so si ga po sprejetju ustave in zakona o združenem delu odgovorni postavili za cilj. So pa razmeroma temeljiti popravki dosedanjih ureditev, ki je bila za upokojujence, kar se tiče njihovih mesečnih prejemkov, v marsičem dobesedno nepravilna.

Ljudje so se po pravici pritoževali nad veljavnim načinom določanja starostne pokojnine. Delavcu, ki je uveljavljajo to pravico, so osebne dohodke iz preteklih let, ki so služili odmeri pokojninske osnove, valorizirali na vrednost osebnih dohodkov predzadnjega leta zavarovanja pred upokojitvijo. Zadnje delavčev delovno leto pa je ostalo, vsaj kar se gmotnega vpliva na pokojnino tiče, v zraku.

Taka ureditev ni le gmotno osiromašila pokojnino, ampak je bila obenem huda sistemska napaka. V novem zakonu kajpak ni dobila ponovne opore. Tu stoji zapisano, da se pri določanju pokojninske osnove osebni dohodki iz preteklih let valorizirajo na zadnje leto zavarovanja. To pomeni skoraj 15 odstotno povprečno povečanje pokojnin, ki so jih ljudje uveljavili v času valorizacije na predzadnje leto. Obenem pa (skupaj z odpravo še nekaterih neskladij, ki bi zaradi tega prehoda nastale med pokojninami) pomeni 13,86 odstotno povečanje sredstev, pristojnih skupnosti in povprečju za vso državo. Tega denarja pa združeno delo danes ne premore.

Novo določilo je bilo zaradi tega treba spraviti za nekaj časa v predal, planerjem pa je naloženo, da ob pripravi naslednjega petletnega plana ugotovijo, ali bo združeno delo tedaj imelo dovolj dohodka in bo sposobno uresničiti to določilo. Če ga bo imelo, se bodo od leta 1986 pokojninske osnove določale na osnovi valoriziranih osebnih dohodkov na zadnje leto zavarovanja. Sedaj in še tri leta, ki pridejo (novi zakon začne veljati s prihodnjim letom) pa bo to teklo po starem.

sestnikov, dela meščanstva, drobnega meščanstva in lumpenproletariata (slednji dve skupini sta bili številni med falangisti). Franco je spretno uporabil maroške kmete, ki so se kot plačanci »odbori« odrezali v vojni. Znal je s pridom uporabiti tudi pomoč Nemčije, Italije in Portugalske, toda o načinu je odločalo njegovo poveljstvo. Samo z zmanjšanimi aduti in s terorjem ne bi bil mogel obdržati vojaško osvojenih območij Španije, republika pa je skoraj povsod izgubljala prostor za zmeraj.

Glavna prednost protirevolucije v Španiji je bila v združenem vojaškem in političnem vodstvu, v boljši organizaciji in disciplini. Republikanska vlada je začela ustanavljati novo, svojo vojsko, šele štiri mesece po začetku vstaje »nacionalistov«. V njo so uvrstili del enot stare vojske z okrog 200 republikani zvestimi častniki, vojaške milice strank (anarhistov, socialistov in komunistov) ter internacionalne brigade protivoljčev. V vojaškem organiziranju se je najboljše odrezala komunistična partija, čeprav je bila po vplivu najšibkejša med delavskimi strankami. Na vrhuncu vojne je imela vsaka stran okrog pol milijona vojakov. Na strani frankistov je bilo hkrati okrog 40 tisoč italijanskih, 15 tisoč nemških in sedem tisoč portugalskih »prstovoljčev« ter okrog 50 tisoč Maročanov. Na strani republike se je borilo okrog 15 tisoč prostovoljčev (med vso vojsko okrog 35 tisoč) iz 53 tujih držav. Republikanci najpogosteje niso mogli z zanosom in požrtvovalnostjo nadomestiti neenotnega vojaškega poveljanja in političnega vodjenja,

Ljudje pa si bodo lahko vzeli čas in se otreli ocen, da gre za novo pravico upokojujencem. Tako miselnost je bilo čutili tudi v javni razpravi o tem zakonu, saj so mnogi razpravljali klenkali s sprejetimi stališči, da v zdajšnji situaciji ne bomo širili pravic. V resnici namreč ne gre za novo pravico, marveč le za odpravo stare napake, ki jo ohranja združeno delo v delitvenih razmerjih med dejavnimi in upokojujencem delavci.

Enake usode, čakanja, je zaradi pomanjkanja sredstev deležno določilo o usklajevanju pokojnin z gibanji nominalnih osebnih dohodkov, s čimer naj bi ohranjali realno vrednost pokojnin. Upokojujenci so se po pravici jezili nad rešitvijo v starem zakonu, zaradi katere so pokojnine capljale za osebnimi dohodki celo z enoletno zamudo. V tem je upokojujencem pritegnila tudi javna razprava. Po starem je sicer možno povečevati pokojnine na začetku leta, upoštevaje povečanje osebnih dohodkov zaposlenih v republiki ali pokrajini v preteklem letu. Vendar to povečanje ni veljalo tudi za nazaj.

Novi zakon določa obvezno usklajevanje pokojnin že med letom in torej odpravlja staro napako, zaradi katere pokojnine ne ohranjajo realne vrednosti, marveč se prepad med temi prejemki in osebnimi dohodki z leti še poglablja.

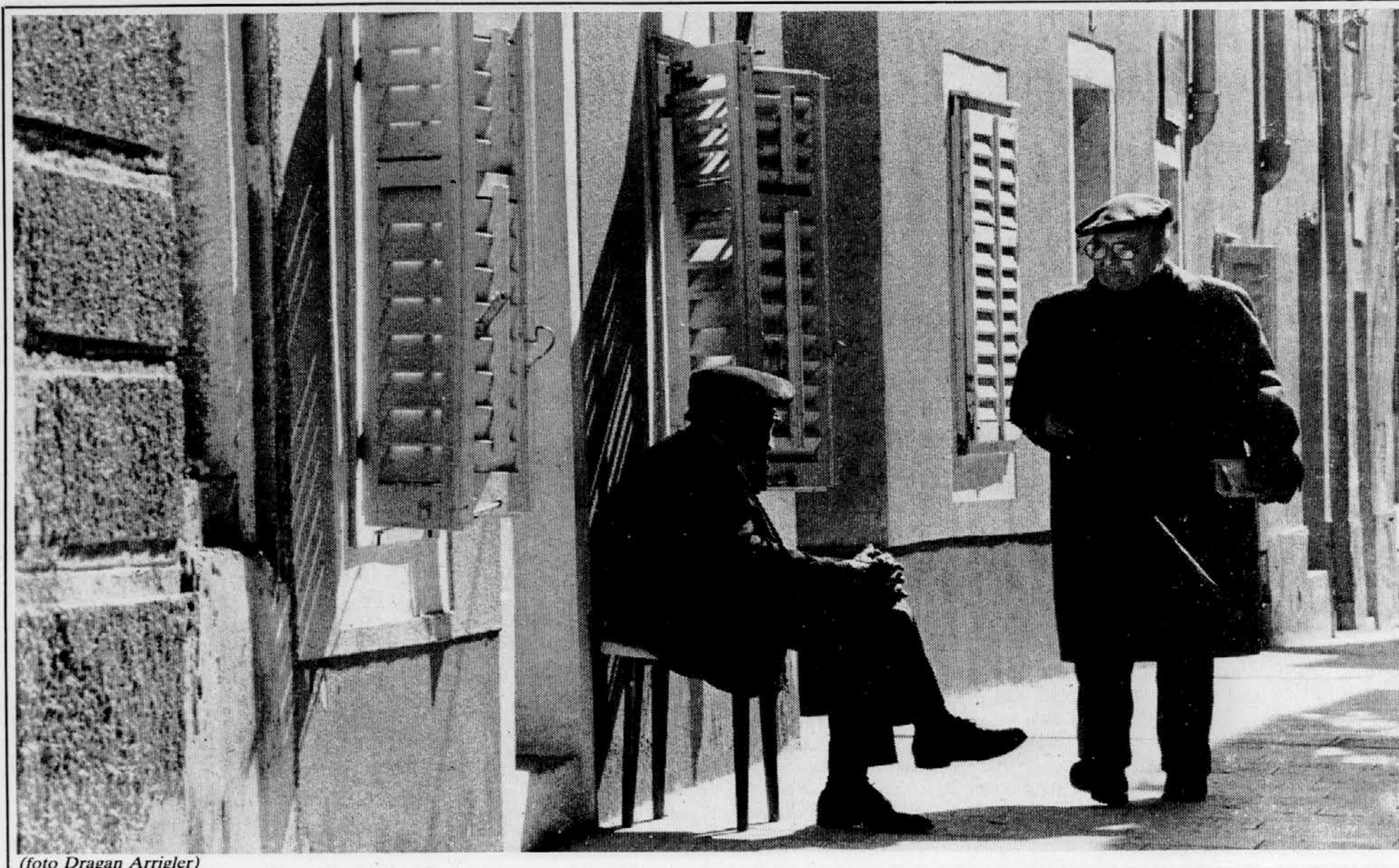
Novi zakon določa, da se pokojnine povečujejo skladno z nominalnim povečanjem osebnih dohodkov že med letom, dokončno pa ob letu – za nazaj. Toda za nazaj se, ko bo za to na razpolago dovolj denarja. Tudi to novost je bilo treba v novem zakonu zamrzniti, in jo oživiti do konca 1986. leta, če bo za to na razpolago dovolj sredstev. Zakon dovoljuje skupnostim, ki imajo potrebna sredstva, da povečujejo pokojnine za nazaj že v tem petletju. Za večino pa najbrže pokojnine še lep čas ne bodo ob letu povečane tudi za nazaj in bodo upokojujenci na to čakali še skoraj celih pet let, vse dotle, ko bo združeno delo okrepilo svoj dohodek. Ljudje pa se bodo prav tako kot ob valorizaciji osebnih dohodkov na zadnje leto imeli čas seznaniti z dejstvom, da tudi v tem primeru ne gre

kakor tudi ne pomanjkljivega vojaškega znanja in spretnosti.

Preohlajna koalicija za krut boj

Največje hibe španske revolucije so bili politična neenotnost ljudske fronte, notranji spopadi in obračuni celo v kritičnih trenutkih. Med samo državljansko vojno se je večkrat razveljavil notranji republikanskega tabora. Eno nevarno vstajajo zoper republiko so vodili anarhisti, drugo pa katalonski avtonomisti. Obračuni so potekali tudi med silami levece ter v njenem marksističnem krilu. Nekaj takega je bilo izvorno španskega, nekaj pa uvoženega. Dolgoletnega predvojnega sovrastva med komunisti in socialisti (ki so jih v komintorni malo pred tem imenovali »socialisti«) ni bilo mogoče odpraviti čez noč z ustanovitvijo ljudske fronte. Medsebojno nezaupanje je ostalo, pa čeprav ga je bilo manj kot v drugih zahodnoevropskih državah. Stalinove »čistke« so odmevale tudi v Španiji. Tako je bil odpoklican in po nedolžnem usmrčen Vladimir Čopić, član centralnega komiteja KPJ, ki je od vseh Jugoslovancev dosegel najvišji vojaški položaj v republikanski vojski. Stalin je izrazil špansko državljansko vojno, španske in druge komuniste za fizični obračun s trockisti, zavezniki KPŠ v ljudski fronti. Iz Španije je s tovrstnimi izkušnjami odšel v Mehiko naročeni morilec Leva Trockega.

Ljudska fronta je do svojega propada ostala ohlapna koalicija več strank, brez

(foto Dragan Arrigler)

za novo pravico, marveč za popravljanje napak v delitvenih razmerjih.

Po svoje je nerazumljivo, da so delegati večine republik in pokrajin skupaj s predlagateljem novega zakona, zveznim izvršnim svetom, odklanjali možnost, ki so jo v obliki amandmaja na predlog zakona ponujali slovenski delegati. Predlagali so, naj bi pokojnine ne usklajevali le z osebnimi dohodki, marveč tudi z gibanjem družbene produktivnosti dela in dohodka. Menili so, da rast produktivnosti in družbenega dohodka ni povsod in v celoti zaobsežena tudi v nominalni rasti osebnih dohodkov. Osebnih dohodki na nekaterih področjih močno zaostajajo pod to ravno, pri čemer imajo v mnogih delovnih organizacijah težave, ki niso posledica slabega gospodarjenja in dela, marveč niza ekonomskih okoliščin, ki od zunaj vplivajo na manjšo rast osebnih dohodkov in kasneje kajpak tudi na manjšo pokojnino. Tako slovenski delegati.

Večina drugih pa je menila, da v teh nestanovitnih gospodarskih razmerah lahko napravijo upokojujencem s predlagano dopolnitvijo le levo uveljavljeno. S tem so pravzaprav povedali, da ima povečevanje osebnih dohodkov v zdajšnji situaciji pravzaprav večjo garancijo kot vse drugo, na kar bi se lahko navezali usklajevanje pokojnin. Take ocene očitno ne dosežejo zahtevnejše sistemske ravni, kakršno so si zadali pred leti snovalci temeljnega zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ko so razčističevali temeljno dilemo, ali lahko popravijo star ali sestavijo popolnoma nov zakon. In so se naposled odločili za novega. Res pa je, da take razprave odražajo stanje, kakršno sedaj v resnici je. Zakonu pa, ki je nastal v teh razmerah, štejejo v dobro, da bo odpravil najbolj vidne stare napake, pa četudi šele čez nekaj let.

Nekateri novosti v novem zakonu pri uveljavljanju pravice do starostne pokojnine pa ne terjajo tolikšnih sredstev, da jih združeno delo ne bi zmoglo in jih bodo zavarovanci lahko uveljavljali že s prihodnjim letom. Mednje sodi odprava gostote zavarovalne dobe. Sedanjí zakon je to postavil kot dodaten pogoj za pridobitev pravice do pokojnine in je bil delavec za-

radi tega dolžan delati nepretrgoma 40 mesecev v zadnjih petih letih ali pa 80 mesecev v zadnjih desetih letih. Tega pogoja novi zakon ne postavlja več, ker je prevladalo stališče, da ni pomembno, kdaj med svojo delovno dobo je delavec prispeval združenemu delu, marveč je, razumljivo, pomembno le, da sploh je.

Zanemarljivo povečanje sredstev (le za 0,23 odstotka) terja novost, da družinska pokojnina v primeru, kadar jo uživajo najmanj trije družinski člani, ne sme biti manjša od 40 odstotkov pokojninske osnove umrlega zavarovanca. Pravico do družinske pokojnine imajo po novem tudi drugi otroci brez staršev, ki jih je preživljal zavarovanec, njegovi bratje in sestre.

Na višino pokojninske osnove ugodno vpliva določilo o izbiri najugodnejšega desetletja, iz katerega se vzamejo osebni dohodki pri odmeri pokojninske osnove. To je zlasti pomembno za tiste delavce, ki zaradi narave in zahtevnosti dela dosega pred upokojitvijo nižji osebni dohodek.

Velike pozornosti je bila s strani republik in pokrajin, ki v svojih zakonih še niso uvedle instituta predčasne upokojevanja – med njimi je tudi Slovenija – deležna ureditev tega vprašanja v zveznem zakonu. Sprejeta rešitev je nekako polovična in deloma nesistemska. Zakon prepuča republikam in pokrajinama odločitev, ali bodo to možnost uresničile ali ne, v istem hipu pa postavila tistim, ki jo bodo (oziroma so jo že) uresničili, obvezo, da se predčasna pokojnina zmanjšuje samo za čas, dokler upokojujenc ne dopolni let starosti, ki so potrebna za siceršnjo pridobitev pravice do starostne pokojnine – upokojujenc 60 in upokojujenc 55 let. Ko dopolnita ta leta, se jima pokojnina izplačuje v odstotku od osnove, ki pripada zavarovancu po dopolnjeni pokojninski dobi.

S tem dopolnilom, ki je bilo brčkone sprejeto zato, ker v njem večina vidi možnost hitrejšega zaposlovanja mladih, predčasna upokojujete izgubljajo svoj posebni značaj in postaja nekakšno četrta različica starostne pokojnine.

Po prvi pridobi zavarovanec pravico do starostne pokojnine, ko dopolni starost 60

let in zavarovanka 55 let in pokojninsko dobo 20 let. Po drugi pridobita to pravico priletna zavarovanca, moški pri 65 in ženska pri 55 letih, tudi če nimata dopolnjene pokojninske dobe 20 let, imeti morata vsaj 15 let zavarovalne dobe. Po tretji različici pridobi to pravico zavarovanec, potem ko dopolni pokojninsko dobo 40 let in zavarovanka 35 let, ne glede na to, koliko sta stara. Za posebej opredeljeno možnost predčasne upokojevanja po zakonu določa, da lahko pridobita zavarovanca pravico do starostne pokojnine tudi pet let prej: moški, ko dopolni 35 let pokojninske dobe in 55 let, in ženska, ko dopolni 30 let pokojninske dobe in 50 let. Zakon sicer določa ustrezno zmanjšanje pokojnine zaradi zgodnejšega odhoda v pokoj, vendar le v letih predčasne upokojevanja. Potem tega odbitka ne sme biti več.

Slovenski delegati so vztrajali, da je treba prepuštili republikam in pokrajinama odločanje o trajnem ali le začasnem zmanjšanju predčasno uveljavljane pokojnine. Z dopolnilom so prišli celo na zbor, ko so sprejemali zakon, vendar ga niso uveljavili.

V bodočem republiškem zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju v Sloveniji (ki je sedaj v fazi predloga za izdajo) je že predvidena tudi možnost predčasne upokojevanja. Zanjo daje predlagatelj v nadaljnjo presojo tri variante.

Zanimiva vprašanja, ki vrtajo za boljšimi odgovori in ki niso le v domeni novega pokojninskega sistema, se porajajo iz primerjave zaved, ki sta bili v pripravah novega temeljnega zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju deležni skoraj enake pozornosti. To sta predčasno upokojevanje in pravica žensk, da uveljavijo starostno pokojnino ob enakih pogojih kot moški. Na eni strani se za možnost predčasne upokojevanja zavzemajo delavce, ki opravljajo pretežno fizična dela in so svojo delovno moč ozele v težkih razmerah po vojne graditve. Na drugi strani pa so nekateri intelektualke razborito uveljavile (dole v delovni zakonodaji) pravico žensk, da delajo, če tako želijo, enako dolgo kot moški. Oba interesa – pretežno fizičnih in pretežno umskih delavk – sta enako prepričljiva, vendar v samem bistvu nasprotujoča. Kakšno je to razmerje umskih in

fizičnih delavk z aspekta načeloma uveljavljene enakopravnosti žensk – to in še druga vprašanja v zvezi s tem so odprta.

Kar zadeva zvezni zakon, je amandma, ki so ga nameravali uveljaviti slovenski delegati in s katerimi bi vnesli pravico žensk, da delajo tako dolgo kot moški, tudi v zvezni pokojninski zakon, »pogoreli«, še preden so prišli z njim na zbor. Hrvatje so vztrajali in z amandmajem iste vsebine »pogoreli« na zboru. Vsi drugi so se namreč zadovoljili s stališčem predlagatelja, da je dovolj, če to pravico ureja delovna zakonodaja. Slovenija je v republiškem zakonu o delovnih razmerjih to že rešila in delavka, če tako želi, se lahko upokojuje ob istih pogojih kot moški.

Pravica moških (upoštevajoč enakopravnost med spoloma in enako pravico do dela), da bi se upokojevali pod enakimi pogoji kot ženske, pa zaenkrat še ni predmet resnih razprav.

V začetku tega leta je v Sloveniji razveljavila razprave nameravana sprememba v republiškem pokojninskem zakonu, po kateri naj bi se pokojnine novim upokojujencem pričele izplačevati za nazaj. Sklepanje o tem je slovenska skupščina naposled odločila, saj je tako rešitev prinesel zvezni pokojninski zakon. Izplačevanje pokojnin za nazaj bo veljalo od začetka prihodnjega leta v vsej državi, vendar le za upokojujence, ki bodo uveljavljali pravico do pokojnine po novem zakonu. Delegati so pri tem pritegnili stališče predlagatelja, da je pokojnina nadaljevanje osebnega dohodka in da mora biti zato izplačevana upokojujencu za nazaj.

Na tem mestu bi smeli predlagatelju nasloviti kot očitno dejstvo, da z novim zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju v globljem pomenu še ni vzpostavljeno zadovoljive zveze med minulim delom in pokojnino.

Zares novo je v zakonu poglavje o invalidskem varstvu, zlasti tisti del, ki spodbuja delovne organizacije – s tem, ko jim nalaga, da same nosijo rizik invalidnosti – k preprečitvi invalidnosti in k upoštevanju preostalih delovnih zmognosti invalidov.

Anka Štrukelj

enotnega vodstva in osrednje karizmatične osebnosti. V mirnih časih bi to zadoščalo, toda ne v razmerah krutega boja za obstoj.

Španska levica je pokazala tedaj vrsto hib, ki niso bile samo njene in ki so se ponovile tudi v drugih latinskih državah. V mislih imam Gvatemalo pod Arbenzom, Čile pod Allendejem ter kasneje Portugalsko. Revolucionarno govorničstvo, slaba disciplina, individualizem, pomanjkanje smisla za stvarnost, za upravljanje in gospodarstvo.

Po tej vojni se je marsikdo ustel

Poraz španske revolucije je marsikoga zapeljal. Francovi najbolj zagriženi zavezniki – monarhisti – so bili razočarani, ker novi vodja ni dovolil vrnitve Burbonov, ker je obnovil monarhijo le po imenu (brez kralja) in ker ni v celoti vzpostavil predrevolucionarnega reda. Drugi Francovi zavezniki – falangisti – so se usteli, ker je Franco zelo malo spremenil Španijo v skladu z njihovim načrtom nove družbe. Falangiste je Franco izbral kot eno izmed orodij vojaške diktature. Hitler se je tudi ustel, ker v Francu ni dobil ubogljivega in zanesljivega zaveznika. »Cañdillo« po koncu vojne ni dovolil tujih čet na španskem ozemlju in se je v drugi svetovni vojni razglasil za nevtralnega. Svod politični dolg silam osi je plačal z eno (»modro«) divizijo »prstovoljčev« na vzhodni fronti. Nadzora osi nad Gibraltarjem, ki bi zahodnim zaveznikom precej zagodel, pa ni dovolil.

Sorazmerno poceni (zanje, ne pa za Špance) vojaški in politični uspeh v Španiji, neodločnost in kratkovidnost francoske in britanske vlade so dvignili bojevitost Hitlerja in Mussolinija ter so ju prepričali, da bosta uspešna tudi drugod. Zahodnoevropsko liberalno meščanstvo, ki je hinavsko pustilo na cedilo svoje španske zavezničke – meščanske republikance, je propad revolucije utrdil v upanju, da se bo dalo fašizem uporabiti za zartitje evropske levece ter ga varno usmeriti zoper ZSSR. Ta račun se je pokazal le kot delno pravilen, dolgoročno pa je bil porazno neumen. Tudi zviti cinik Stalin se je zmotil. Očitno so nanj napravili vtis nemška vojska in politična spretnost ter nemško orožje, liberalni meščanski Zahod pa je kratko malo odpisal.

Španska vojna je tako postala predzvečerje Münchna in nemško-sovjetskega pakta o delitvi interesnih sfer. Ob se toplem truplu španske republike so se spletale glavne niti za scenarij druge svetovne vojne. Le-ta je sledila samo nekaj mesecev po Francovem zmagooslavju v Madridu. Na španskih tleh so se spopadli in preizkusili svoja orožja nekdanji (v l. 1923–1931) sodelavci – oficirji nemškega Wehrmachta in Redece armade. Tokrat so bili Nemci uspešnejši. V Španiji in v zvezi s Španijo so se pojavile tudi čudne povezave, ki so se dve, tri leta kasneje obnovile in postale okostje protihitlerjske koalicije. Našega primorskega rojaka Antona Ukmarja sta, recimo, kominterna in KP Italije poslali iz Španije pomagat etiopskim partizanom v njihovem

boju zoper italijansko okupacijsko vojsko. V tem nenavadnem podjetju so sodelovale britanska, francoska in sovjetska obveščevalna služba (francosko je tedaj zastopal Raoul Salan, kasneje razvpiti poveljnik v Alžiriji).

Sled v evropski zgodovini

Španska revolucija in predvsem njeni zadnji dve leti in pol so povezani tudi z našo revolucijo. Jugoslovanskih prostovoljčev je bilo na strani španskih republikancev okrog 1800 (od tega okrog 500 Slovencev). Manj kot polovica jih je padla na španskih tleh. Te žrtve niso spremenile izida španske revolucije in so bile v tem smislu zaman. So pa izražale solidarnost jugoslovanske levece z republikanko Španijo. Španska republika je zbudila veliko simpatij v Jugoslaviji. Pomoč Španiji je prispevala k pridobitvi podpore tedaj majhni KPJ med jugoslovansko levico in njeni zavezniki. Te vezi so se pokazale drugoceno l. 1941. Iz Španije je KPJ dobila svoje prve vojaške strokovnjake z neposrednimi izkušnjami v sodobni vojni. Teh je bilo malo (okrog 120) in nobeden izmed njih ni bil član vrhovnega štaba partizanske vojske. Toda bili so poveljniki in namestniki poveljnikov na ravni glavnih štabov (posebno na Hrvaškem in v Sloveniji) ter prvih rednih enot narodnoosvobodilne vojske, s prvo proletarsko brigado vred. Ravno iz vrst Špancev smo dobili vse štiri poveljnike armad NOVJ ter znamenite

vojščake – Kočo Popovića, Peka Dapčevića, Kosto Nadja, Ivana Rukavino, Ivana Gošnjaka, Petra Drapšina in druge, ter v Sloveniji Aleša Beblerja, Franca Rozmana, Dušana Kvedra in Staneta Semičadakija.

Španska revolucija je pustila za sabo vidno sled v evropski politični zgodovini in tudi v evropski in svetovni kulturi: v književnosti, slikarstvu, filmu in glasbi. Nobena revolucija ni imela tako dobre politične grafike kot španska. Picassova »Guernica« pa sodi v sam vrh slikarstva tega stoletja.

Špansko revolucijo so zadušili in potopili v krvi. Njenega izročila pa kot izraza trajnih hotenij španskega ljudstva niso mogli povsem in za vedno zatreti. Še pod Francosm se je Španija približala meščanskoliberalni državi. Del nekdanjega programa »druge republike« pa so izpeljali nasledniki njenih nekdanjih rajbjev. Približno štiri desetletja po porazu republike sta meščansko-demokratsko ustavno monarhijo vpeljala dedič Burbonov, kralj Juan-Carlos in nekdanji politični tajnik frankističnega nacionalnega gibanja, Adolfo Suarez. Tako je bil sklenjen zgodovinski kompromis po špansko, kompromis med oslabljeno desnico in okrepljeno, pa še vedno ne dovolj močno levico. Obe strani, nekdanji smrtni sovražnici med revolucijo, sta sprejeli pravila parlamentarnega političnega boja brez nasilja ter zakopali svoji bojni sekiri.

Anton Bebler

Nova Carmen

Brookov
spopad s
postano vodo
stare operePeter Brook je z Bizetovo Carmen ustvaril
najbolj radikalno predstavo sezone

V pariškem gledališču Bouffes du Nord se izteka zadnje predstave Bizetove Carmen. Kart že zdavnaj ni več mož dobiti. Carmen v režiji Petra Brooka je dogodek sezone: ne, ker se o njej veliko govori in piše, ker je teater vsak večer nabit in na koncu predstave gledalci topotajo z nogami od navdušenja, ker je Carmen eno najpopularnejših francoskih opernih del, letos samo v Franciji kar trikrat uprizorjeno (v začetku leta so jo peli celo Kitajci) – predvsem zato, ker je to najradikalnejša predstava sezone.

Peter Brook s štirimi pevci, dvema igralcema in petnajstim glasbeniki ustvarja novo Carmen, živo, polnokrvno, resnično. Z najpreprostejšo scenografijo: oguljenimi zidovi svojega gledališča in rdečo zemljo po tleh, z nekaj rekviziti: preprogo, dvema stoloma, steklenico vina, nekaj pomarančami, dvema nožema in učinkovitimi spremembami luči prekine z okostenelo tradicijo opernega gledališča, ki smo jo podedovali iz devetnajstega stoletja in do katere smo začuda nerazumljivo prizanesljivi.

V imenu tradicije je bil Peter Brook preganjan iz opere – dvaindvajsetletnega so ga izgnali iz Covent Gardna, kjer sta z Dalijem preveč drzno postavila na oder Straussovo (in Wildovo) Salomé; proti tradiciji se je brez uspeha boril tudi v newyorški metropolitanski operi. Kasneje je sam izgnan, ker je enkrat za vselej razumel, da se opere ne da delati s pevci, ki so pripravljani le na kakšnih štiri, pet vaj in katerih glavna motivacija v hierarhičnem in sklerotičnem sistemu sta denar in kariera, da je opera, kakršno postavljamo na sceno danes, stara že več kot stoletje in da perputura že zdavnaj preživele vrednote.

Prvi razlog, zaradi katerega se je Peter Brook po vseh teh letih odločil postaviti na oder opero, je gotovo tu: prihodnost opere in operne režije ni v ponavljanju in ohranjanju stoletne tradicije, ni v tej slepi poti, stoječi vodi...

Sicer pa se opera (kot glasovno, glasbeno izražanje) postavlja v vrsto Brookovega gledališkega iskanja, ki si od Timona Atenskega, Kralja Ubuja, Sestanka ptic, Ikvov in Češnjevega vrta prizadeva osvoboditi, očistiti teater najrazličnejših okostenelih konvencij, nam ga približati: režiser je bil od vsega začetka prepričan, da ima v tem iskanju svoje mesto tudi operno gledališče.

Prvo vprašanje, ki si ga je zadal Peter Brook, ko je vzel v roke Carmen, je naslednje: Kaj nam ima tako popularna, skoraj ljudska opera, kot je Carmen, danes še povedati? Kakšna je njena današnja resnica, njena današnja podoba, ki noče imeti nič opraviti s fetišizacijo preteklosti ali odgovornostjo zgodovini?

»To, kar iščemo, je preprostejši, naravnejši odnos med glasbo in publiko,« mi je razložil režiser v zakulisju pripravljavanja predstave. Brookov odgovor je lahko le totalen izziv konvencionalni operi, iskanje novega opernega izraza, nove opere. Opre, ki ne potrebuje ekstravagančnih financ, opernih div in zvezdnikov, temveč dobre pevce, ki pričakujejo od režiserja več kot le fiksiranje premikov na sceni, izbiro kostumov in lasulj, ki so pripravljene na dolgo delo, ki imajo dovolj domišljije, svobode, ljubezni, da izberejo drugače pot.

Drugi mož te nove Carmen je Marius Constant, pianist, skladatelj, dirigent, ustanovitelj znanega ansambla Ars Nova, ki je pripravil novo orkestracijo oziroma priredbo Bizetove opere.

Iz celotne opere, ki traja tri dolge ure, je izluščil njeno ogrodje, obdržal seveda najbolj znane arije, čeprav je včasih zamenjal njihov vrstni red (na primer osamil arijo kart, ki je središče opere, drame, ki napoveduje smrt, ki pomeni, da Carmen ve za svoje usode), odstranil zbor in predvsem priredil partituro za komorni orkester štirinajstih glasbenikov, tako da obdrži iz vsake družine instrumentov po enega: eno flavto, eno violino... vse skupaj pa traja le uro in pol. Bizetova glasba ostaja Bizetova, Marius Constant spremeni njene odtenke, barvo... jo zaostri, na primer znano Habanero ne podloži z godali, temveč s pavkami in tako poudari tisto eksotičnost glasbe, ki je bila tako blizu že Nietzscheju in jo je imenoval »afriško veselje«; viola je instrument smrti.

Nova muzikalna osnova sledi v prvi vrsti spremenjeni dramaturgiji. Poenostavljeni, spremenjeni. Jean-Claude Carrière, znani Buñuelov scenarist in že nekaj let Brookov stalni sodelavec, je od cele mašinerije obdržal le osnovno intrigo, ki se odvija med štirimi osebam: Carmen, Don Joséjem, Escamillo in Micaelo in ki konstituira tragedijo. Carmen je zgodba o ljubezni in smrti, o mladosti in nasilju, zgodba, ki sta jo Bizetova libretista Meilhac in Halévy omilila, obledela v skladu z moralno in tradicijo devetnajstega stoletja, zato sta, mi-mogrede, iznašla lik Micaela, ki je pri Mériméeju ni; Micaelo, svetlo, blago, žalostno, plemeniti navad in čustev kontrastna, nevarna Carmen. Adaptacija Jean-Claude Carrière se bolj približuje Mériméejevi noveli kot libretu, čeprav ohranja lik Micaela, ki se mu Marius Constant muzikalno ni mogel odreči.

Delo s tremi zasedbami mladih pevcev z vseh koncev sveta se je tako začelo na novi muzikalni in dramaturški osnovi. In v tem nenavadnem gledališču, ki je Bouffes du Nord. Brook je postavil svoje pevce in dva igralca (ki povezujeta elemente zgodbe, sta zdej Lilas Pastia, zdaj oficir, zdej Garcia) na pešena tla – v gledališče so navozili na tone rdeče zemlje in peska, ki z oguljenimi stenami Bouffes du Nord predstavljajo vso scenografijo. Orkester je pomaknil v ozadje in s tem postavil pevce v popolnoma nov položaj: pevci ne sledijo dirigentu, ki stoji za njihovim hrbtom, ampak dirigent sledi pevcem. V trenutku, ko jim ni treba več gledati dirigenta, se lahko pevci svobodno gibljejo po sceni, se premikajo, kakor hočejo.

Peter Brook ni izbral svojega gledališča le zaradi praznega prostora, ki ga je izlil ogenj na mestu, kjer je bila včasih scena tega gledališča a l'italienne, zaradi tega izpraznjene simbola nekdanjega iluzionističnega gledališča, temveč gotovo tudi zaradi neverjetne intimnosti, zlitja med igralci in gledalci, ki ga ustvarja to gledališče. Kaj pomeni ta bližina gledalcev za opernega pevca, bi najbrž najbolje razložil pevec sam: kajti za razliko od tradicionalnih opernih hiš, kjer so pevci največkrat prisiljeni izbrati moč, intenziteto glasu in ne njegove ekspresivnosti, lahko v Bouffes du Nord razvijejo najbolj subtilne nianse in barve svojega registra. V istem hipu pa si iz bližine enostavno ne moremo predstavljati njihove statičnosti na odru, mimiziranja čustev, grimas, ki pomenijo žalost, veselje... fiksiranja dirigenta – Bouffes du Nord izključuje vsakršno izumetničenost ali klišeje te vrste.

To so Brookova orožja v vojni proti stari operi. Med najmočnejšimi pa je seveda njegov talent, njegova jasnovidnost, pretanjenost, domišljija, ki podira bregove... Zvok alta in pavk, timbal. Micaela išče Don Joséja. Nenadoma jo potegne k tlom neznanu roka, ki se je prej predajala čudni magiji razvrščanja ptičjih peres, polaganja kart... Potem zagleda Joséja... mu preda materino pismo, in poljub, ki ga vdihne iz svojih ustnic. V trenutku ganjenosti in nežnosti ob skupnem spominu na rodno vas, mladost, skrivnostna roka odvzame ogrinjalo... Carmen!... vzravnan, širokih ram, globokega pogleda, Carmen, ukazovalca zvezdam, vedeževalka, vodnica svoje usode... Izvleče cigaro iz žepa, jo počasi pavalja po dolgih nogah, se nagne Joséju, da jo prižge. Povleče dolg dim... vzame vrtnico iz nedrj, jo vrže pred mladega vojaka in mu zapoje: L'amour est un oiseau rebelle... ljubezen je uporna ptica. Micaela in Don José presenečena obstane. Joséja oplazi njeno visoko krilo, svetel smeh, ponudba svobodne ljubezni... Micaela se zbóji, zasluši nevarnost, poskuša odvreči Don Joséja, odmirati, odstraniti Carmen, Carmen ji vrne, mladi ženski se

zavalita po tleh, po pesku in prahu, Carmen rani Micaelo z nožem. Od nekdaj prihiti oficir.

Začetek je poln moči, napetosti, dejanje se zaplete in nas vplete v svoje mreže. Sledimo mu skorajda s pridržanim dihom; Carmen, ponosni, zravnan, v širokem krilu in beli bluzi, čutni, drzni; Joséju, mladeniške mu, zdi se nam mlad, mlad, da komaj začenja svojo pot moža; Micaelo, nežno, a manj vzravnan. Glasba nosi s sabo vso ljubezen, skrivnost, sanje, pozicijo, krutost teh mladih ljudi, vse nepomirljivo nasprotje med usodnostjo, fatalnostjo in svobodo.

Carmen in José se imata rada (José jo po odsluženem zaporu poišče v Sevilli), preživita ljubezensko noč, ki jo Brook osvetli z najlepšo, najtoplejšo, najčarobnejšo svetlobo, kar sem jo kdaj videla v gledališču: skoraj ugasne reflektorje, a pošlje na sceno staro ciganko – enega izmed igralcev, preoblečenega v ciganko, ki zakuri okoli njunega ležišča štiri ognje, jima zariše čaroben krog iz rdečega peska. Ko se ogenj poleže, zaslišimo korake po kamenju... drama doseže svoj vrh... »Kdo je?« vpraša José. Garcia, odvrne Carmen. Garcia je – son homme – njen »rom« (kot pravi Mérimée). Moška se oddaljuje, z noži v rokah. Carmen ostane sama... vrže karte... vidi smrt. Znova in znova... smrt.

In toreador, Escamillo? Obleden v bleščeč, pravi toreadorski kostum, izstopa s svojim sijajem in pogumom, privlači Carmen, ker izziva smrt, ker njena moč išče drugo moč, da se ji postavi nasproti.

Don José obupan prosi, roti Carmen za njeno ljubezen... zdaj začutimo vso njegovo tragiko, pasivnost, nemoč.

Carmen gane njegov obup, a ostaja neomajna: Carmen je svobodna, ljubi, kogar hoče. Svobodna se je rodila, svobodna bo umrla.

Carmen in José se napotita v »gore... Carmen poišče, izbere kraj svoje smrti... nekaj trenutkov ostan-ta, oba na kolenih, nema, negibna. Alto povzame začetno tožbo... José zabode nož v Carmenin hrbet. Luč se počasi prevesi v temo.

Nekaj trenutkov tišine, čar se ne razpusti takoj. Šele nato sledi dolgo, navdušeno ploščanje. Nekateri celo kličejo: Mercé.

Seveda za novo opero ni receptov.

Bouffes du Nord je edinstveno, neponovljivo gledališče, kjer začutimo v nosnih duh pomaranč, ki jo Escamillo preže za Carmen. Čeprav si je treba zamisliti novo opero, opero 20. stoletja čim dlje od ogromnih, rdečih in pozlačnih dvoran s težkimi lustri in ložami, od koder se komaj kaj vidi, in z debelimi, olaslujenimi primadonami, ki jih vidavamo zmeraj enako nepremične, otrdele.

In manipuliranje s partituro?

Kako reči sekantju in zlasti metamorfozi operne glasbe v komorno, ki jo je opravil Marius Constant? Parafraza, nespoštivost, izdaja mita, bogoskrunstvo? Marius Constant najde najpravnijo besedo: z ljubljenost izluščanje; njegovo delo je kot sveža voda, ki oživi puščavo. In vendar se moramo zavedati, dodaja skladatelj, da si vsaka opera ne pusti takšnih kirurških posegov kot Carmen, ki jo je Bizet komponiral pod vso težo konvencij, okrasja, pompa, ki jo je zahtevala »opéra comique« devetnajstega stoletja.

V isto smer izluščanja, poenostavitve, zglobitve je šla tudi adaptacija Jean-Claude Carrière: Carmen je drama o mladih ljudeh, tragedija o ljubezni in smrti.

Brookovo revolucionarno dejanje – prepričana sem, da je beseda na mestu – je v ustvaritvi te drame, tragedije, v njeni resničnosti, ostrini: Brook vrne operi njeno komunikativnost, njeno teatralno funkcijo, opera nam govori, nas gane, nas prizade, nas bogati, nas spreminja.

Brook vrne operi njeno človeško dimenzijo.

Vsakič znova, ko vidim Carmen, imam srečen občutek, da prisostvujem rojstvu nove opere.

Brina Švigelj-Mérat

Zagrebske disharmonije

Za Pogoreličevo
metlo
je prišla
še KlepačevaAli je res, da glasbeniki zaslužijo kritiko,
vendar je ne prenesejo?

Kadar v Zagrebu natisnejo takšne ali drugačne turistične prospekte, v katerih bi radi opozorili na vrline in vrednote tega mesta, ali kadar bi radi Zagreb prikazali v tistem sijaju, ki naj bi prevzel prišleca, potem ponavadi postavijo na prvo mesto teh zagrebskih vrlin njegovo bogato glasbeno izročilo in kulturo ter njegov domaći in mednarodni glasbeni sloves.

To zares ni ponarejen denar, temveč ima zdrav in lep zven tudi v obtoku znanih glasbenih svetovnih monet, pa tudi dobro in stvarno kritje. Tako misli o Zagrebu, hrvaškem glasbenem središču in enem od jugoslovanskih glasbenih središč, vseh tistih 300 ali več sodobnih hrvaških skladateljev, ki žive v tem mestu, in tako misli tudi onih nekaj sto glasbenih reproductivcev in še veliko drugih, ki se iz poslovnih pobud vrte in sučejo okoli te glasbe – seveda imamo tokrat v mislih resno glasbo, saj se ta vojska desetkrat ali stokrat poveča, če v »glasbeni kompleks« vštajemo še glasbeno estrado.

Lahko bi torej sklepali, da tako mislijo o Zagrebu tudi ljudje, ki pridejo v to mesto zaradi glasbe, bodisi kot obiskovalci koncertov ali kot sodelujoči, zvezde ali solidni profesionalci na takih koncertih.

Takšna je torej splošna podoba glasbenega Zagreba. Potlej pa je kljub vsemu od časa do časa slišati govoric, spominjajoče na metlo, ki bi rada pometla nekaj zvenelih rož pa odpadlih listov. Toda ta metla privzdigne tudi malo prahu, pride do nekakšnega glasbenega tehtanja, nekateri pa to imenujejo tudi glas kritične vesti.

Odlčni! – A kdo jih posluša?

Pred približno pol leta je takšno glasbeno »veliko pospravljanje« ali pomatanje opravil Ivo Pogorelič s svojimi izjavami in kritikami o zagrebski glasbeni praksi, in ni se tako dolgo tega, ko smo bili priča še ene »kritične inventure« v glasbenem Zagrebu. Resda ne tako dokončne in ne tako brezupne, kakršna bi lahko prišla iz ust kakega jeznega mladeniča, ki bi rad zbrisal zgodovino oziroma jo začel pisati od svojih dni. Tako zrelejšo kritiko o glasbenem Zagrebu smo slišali od uglednega mojstra fagota svetovnega slovesa (instrumenta, ki je še do včeraj veljal za epizodno glasbilo v službi orkestralnih protagonistov), Za-

grebčana, ki ne živi v tem mestu, vendar sem pogosto prihaja, iz ust Rudolfa Klepača. Dela v salzburgu in ima tudi svoj ansambel. Kamorkoli pride, a potuje po vsem svetu, so njegovi koncerti pri priči razprodani. Tu v Zagrebu pa je tudi on – nasledel... »Meni in mojemu ansamblu se je enako godilo na zadnjem koncertu v Zagrebu v hrvaškem glasbenem zavodu in znašel sem se v hudo neprijetnem položaju, ne da bi vedel, kako naj članom ansambla pojasnim to praznino, saj se nam je po sto koncertih to zgodilo samo v Zagrebu, prikrat po dvajsetih letih...«

In lahko je še ugotovil stvar, za katero mi vemo že dolga leta, pa ne znamo odgovoriti na to uganiko: do danes nam ni uspelo pridobiti občinstva za komorno glasbo. In tako se zares neštetokrat pojavlja v časopisih, da je bil kak izreden koncert v glasbenem zavodu ali v »Lisinskem« tega ali onega solista ali ansambla, vendar žal v napol prazni dvorani.

Čeprav ima Zagreb dolgoletno glasbeno tradicijo in čeprav Opera premore več orkestrorov in ansamblov, so koncerti nekaterih slabo obiskani, a zakaj je tako – to je vprašanje, ki marsikomu zbujata radovednost. Klepač misli, da ti zagrebski orkestri predvsem nimajo dovolj materialne podpore, pa tudi, da je slaba repertoarna politika in da je neresno pojmovan pomen propagandne glasbe.

Zapomnil si je podrobno, značilno za nekatere anomalije zagrebskega glasbenega življenja: od dneih hrvaške glasbe (vsakoletni glasbeni prireditvi, posvečeni zgolj ustvarjalnosti hrvaških skladateljev), se je v skoraj povsem prazni koncertni dvorani »Lisinski« udeležilo koncerta komaj osem hrvaških skladateljev od več sto, kolikor jih živi v Zagrebu.

Zakaj igra Frankenstein?

Po Klepačevem mnenju Zagreb nima dovolj občinstva za klasično glasbo, toda ob

teh težavah ponuja takle recept: ker smo dolžni negovati našo kulturno dediščino, bi morali vsako takšno kvalitetno delo uvrstiti v redne koncerte standardnega repertoarja, in to v prvi del programa. Potlej postane to sprejemljivo za občinstvo in za skladatelje.

In tako je, najbrž zaradi tega, da bi ostal zvest dobri stari tradiciji in dobrim navadam – kar je pogosto pri srcu ljudem v zrelejših letih – kot protitež poudaril množično obsedenost, ki jo je tu v Zagrebu čutili za pop pevce in te vrste glasbo med mladimi poslušalci. Vsi propagandni aparati so jih polni, pripominja Klepač, po časopisih se vlečejo »polemike« o vrednosti teh pop ansamblov in na metre in metre objavijo o zasebnem življenju vseh teh pop zvezdnikov, pa še televizija jim odmerja svoje najbolj gledane ure. Tako pravi Klepač. Naravnost ustrašil se je ene od takšnih oddaj, ki je bila na prvem programu, in to v najbolj gledanem času, ob dvajsetih.

»... Naslov te oddaje je bil »Za trenutke oddiha«, v oddaji pa se je pojavil član ansambla z umetniškimi zobmi, posnemajoč Frankensteina. Vnujinja, ki je bila pri meni, se je prestrašila in bruhnila v jok. Preptoval sem vso Evropo in ZDA, pa nikjer nisem videl tako napadale oddaje – in to naj bi se imenovalo »Za trenutke oddiha?« Tako se ironično sprašuje Klepač.

Vedeti bi namreč morali za podatek, znan že dlje časa: Klepača je bilo vselej strah glasbe, ki šokira. Sam pravi, da ni nikoli nasprotoval avantgardni glasbi, pa ne zaradi tega, ker bi bila šokantna. V tej zvezi je pogosto pripovedoval zgodbo, ki zveni poučno, porodila pa se je v brazilskem gozdu ob nekem poskusu, ki so ga naredili evropski in ameriški muzikologi med tam živim plemenom. Raziskovali so neposredni vpliv več vrst glasbe na to plemo. Pred domorodci so izvajali najrazličnejšo glasbo, od popa in avantgardne glasbe do jazza. Pleme je ostalo ob jazzu povsem ravnodušno. Potlej pa so jim zavrteli ploščo z Mozartovo simfonijo Jupiter, drugi stavek. Ljudje iz plemena so glasbo poslušali do konca, skorajda brez diha.

Avantgarda, polna bolnikov

Tudi v Zvezni republiki Nemčiji sta psihiatra Marie-Luise Fuhmeister in Eckart Wiesenhuber prav tako naredila poskus: raziskovala sta zdravje glasbenikov, ki se preveč ukvarjajo z avantgardno glasbo. Izkazalo se je, da za večino vseh obolelih, več kot 80 odstotkov testiranih glasbenikov od 208 je bilo pri zelo slabem zdravju, z nadvse resnimi posledicami. Izsledke teh raziskav je Klepač prebral v glasbeni reviji »Bunte Tonbandpalette«.

Klepačeve kritike in njegovi nasveti o preventivi so imeli tokrat avditorji, ki ni ostal ravnodušen oziroma ga je jemal v širokem razpnu skrajnosti: nekateri so mu iskreno pritrjevali, drugi so ga omalovaževali zaradi pretiravanja v mnenjih.

Spomnimo se na oni klasični Churchilllov stavek, ki ga je izrekel v svojem znanem govoru januarja 1941, seveda ob drugačni priložnosti in ob drugačni priliki. Vendar velja vsesplošno, saj opravičuje kritično ostrino: »Ne zamerim kritiki niti tedaj, kadar se zaradi ostrine za nekaj časa razide s stvarnostjo.«

Zanimiva pa je neka značilna prilika v zagrebskem glasbenem življenju, prav kar zadeva kritiko in njeno umestnost ter ostrino. Kadar takšne kritike ni, po njej vzdihujejo, potlej v njenem imenu delajo pravcate obrede, da bi jo priklicali, a brž ko se pojavi, še zlasti, če sta zanj značilni ostrina in brezkompromisnost, je takšna kritika skorajda anatemičnana. Ni več potrebna!

Vsemogočni paradoksi

Toda to so, kot kaže, stari, nepopoljšljivi antagonizmi med ustvarjalci in kritiki, med dvema svetovoma, kar izvirata iz skupnega preletstva – da ne morejo drug z drugim in da ne morejo drug brez drugega.

Ranjeni ponos ustvarjalca se skriva za ono fino Čapkovno ironijo na račun kritike, ki bi nekaj hotela, pa ne more, zato si izbere čisto nekaj tretjega: kritizirati – to pomeni avtorju dokazati, da ne dela tako, kot bi delal jaz, če bi znal.

Nepopravljiva »napaka« kritika pa je edino v tem, da je večno radovedna ali, kot se bolje temu pravi Josip Vidmar v svojih »Mislih« – gre za »otroško strast«: Najmočnejši impulz vsakega pravega kritika je otroška strast, ki ga žene, da poskuša s čudežnimi igračkami človeškega duha prodreti v notranjost.«

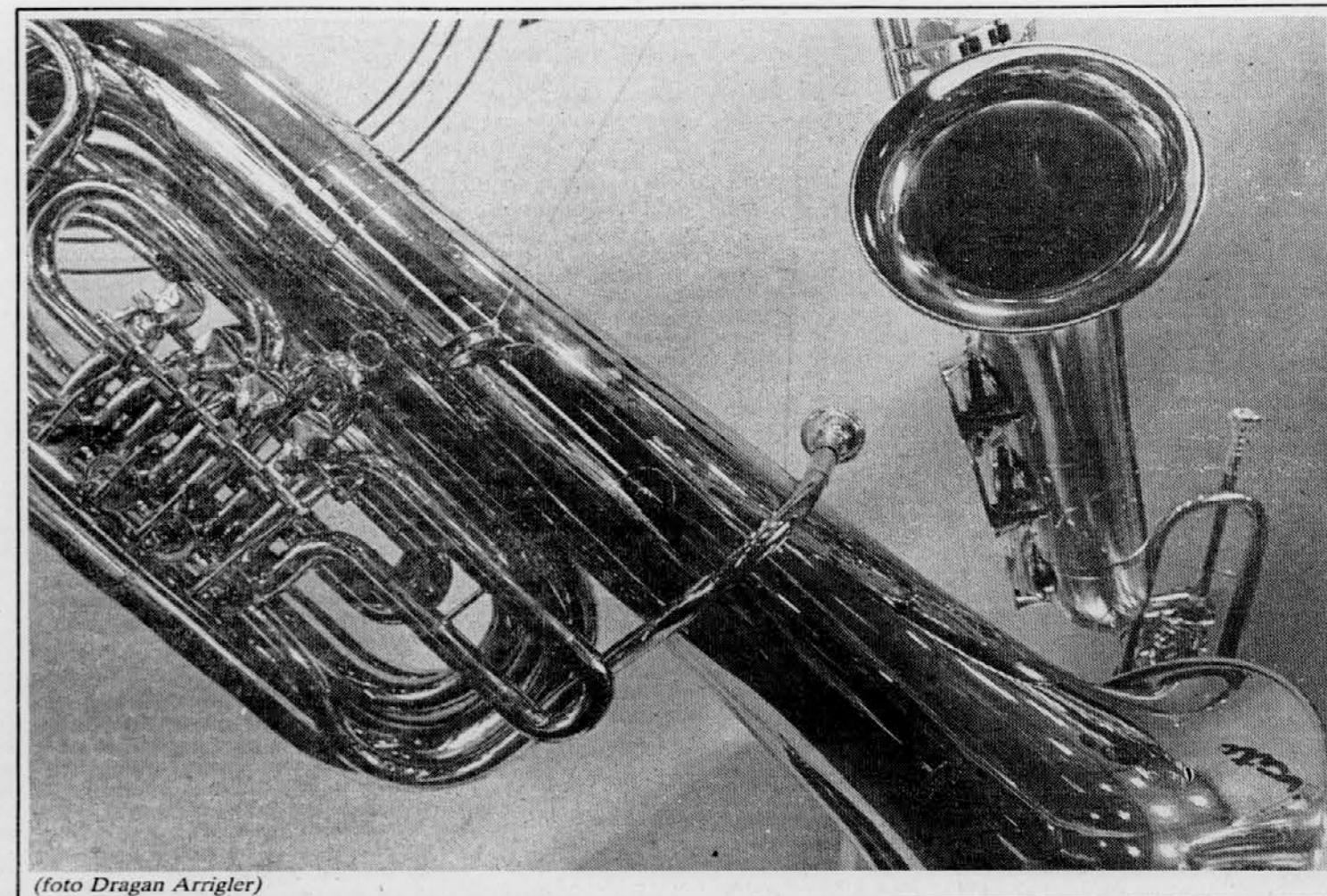
In ta dva pola, radovednost in nezaupljivost se nenehno med seboj iščeta, in ko se najdetta, se dramatično razideta in odbijeta. To je usoda sožitja ustvarjalca in kritika.

V glasbi je ta usoda nespravljivosti očitno popolna in večna. To najbrž izvira tudi iz one globoke resnice, ki pravi, da se tam, kjer se preneha govornica, začenja glasba, torej z govorom tudi ni mogoče nadomestiti, tudi ne raztolmačiti, govornice glasbe.

Torej se mora nekaj, kar je najbližje človeku, izmakniti njegovemu nadzoru, če hoče ostati najbližje in najbolj intimno. V tej čarovniji je nekakšna skrivnost, ki je ni mogoče ukrotiti, v enaki meri pa se je zavedajo glasbeniki in njeni kritiki: prvim je orožje, drugim tarča. Prvi jo varujejo, drugi jo občutijo, vendar je ne vidijo.

To je občutiti kot paradoks, vendar je morda prav zaradi tega občutiti, ker je – paradoks!

Jozo Puljizevič

(foto Dragan Arrigler)

